

ZAMETKI IN RAZCVET DUHOVNE DRAMATIKE V ZGODNJEM NOVEM VEKU NA SLOVENSKEM

Prispevek obravnava začetke duhovne dramatike in glavne poteze njenega razvoja v evropskem prostoru do zgodnjega novega veka. Osvetljuje prve zametke duhovne dramatike na ozemlju historičnih slovenskih dežel in njihovem obrobju (igra o Kristusovem življenju v Čedadu leta 1298 in 1304, drobci velikonočne pesmi iz samostana v Stični, pasijonske igre v 16. stoletju, šolsko gledališče protestantov v Ljubljani). Največ pozornosti posveti procesijam in duhovni drami jezuitov in kapucinov: od pasijonskih in spokorniških procesij do telovskih procesij in duhovnih dram, povezanih z drugimi prazniki cerkvenega leta. Predstavi tudi zanimiv fenomen verskih iger v Rušah, omeni še nekatere druge v virih izpričane pasijonske igre in procesije v širšem slovenskem prostoru ter opozori na nekaj doslej nepoznanih dramskih drobcov.

Ključne besede: duhovna drama, verska igra, procesija, historične slovenske dežele, zgodnji novi vek, protestanti, jezuiti, kapucini

1 Uvod: začetki duhovne dramatike in glavne poteze njenega razvoja v evropskem prostoru¹

Pojem duhovne oziroma verske drame zajema dramatiko, ki zajema snov iz religioznega področja. V nemškem govornem prostoru se je zanjo uveljavil pojem »geistliches Schauspiel«, v angleškem pa »the religious drama« in »the christian drama« (Kuret 1981: 5; Kühnel 1990: 171). Njeni začetki segajo v 10. stoletje,

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave (P6-0024, B) in raziskovalnega projekta Latinske in nemške kronike na Slovenskem (J7-2604), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

izšla je iz tistih delov liturgije, ki so v obliki dvogovorov ponujali zametke dramatizacije. Vsebinsko se je prilagodila cerkvenemu letu, razvila pa se je iz t. i. tropov (to so kratki liturgični spevi, ki so približali vsebino posameznih cerkvenih praznikov) (Kuret 1981: 7–8; Kühnel 1990: 171). Omenjeni tropi in sledovi obhajanja cerkvenih praznikov so se nam ohranili v posameznih škofijskih in samostanskih obrednikih (Kuret 1981: 8–10, 37–39). Razvoj duhovne drame je bil postopen, začela se je razvijati iz obredja in se postopoma vse bolj osamosvajala od njega.

Sprva je bila kot liturgično besedilo v dialogu del cerkvenega obredja. V 13. stoletju je s širjenjem besedila in drugih dramskih elementov prerastla v igro. Najprej se je ta prehod zgodil pri liturgiji, povezani s praznovanjem velike noči (t. i. velikonočni tropus), pozneje pa tudi božiča. Duhovna igra se je še vedno igrala v cerkvi, še vedno je bila del praznične liturgije, a je bila fizično ločena od nje. Vanjo so namesto latinščine vse bolj vstopali ljudski jeziki (Kuret 1981: 12, 19–20, 41). Postopoma je duhovna igra poleg velikonočne in božično-trikraljevske tematike k sebi pritegnila tudi marijanske, biblične, legendarne in eshatološke teme (prim. Kuret 1981: 22–27). V 14. stoletju se je duhovna igra še koreniteje ločila od cerkvenega obredja, postopoma prerastla v duhovno dramo in preselila pred cerkvena vrata (Kühnel 1990: 171).

Podobno kot nekdanja antična drama je tudi duhovna drama vzniknila iz zbora, iz katerega so se postopoma izločale posamezne dramske osebe (Kuret 1981: 31). Nastajati so začeli mirakli, misteriji, moralitete in pasijonske procesije (Kühnel 1990: 171). S širjenjem motivike in posvetnih vsebin duhovne drame ter s hkratnim naraščanjem števila nastopajočih se je tudi njen dogajalni prostor in posledično tudi oder izrazilo razširil. Niso je več igrali pred cerkvijo, ampak na glavnih mestnih trgih, namesto cerkvenih kapitljev in samostanskih predstojništev so zanje skrbeli cehi in bratovščine. V tem obdobju razvoja duhovne drame se je zgodila še ena pomembna sprememba: tako pisci in režiserji dram kot tudi igralci so bili večinoma laiki (Kuret 1981: 47; Kühnel 1990: 171).

Skupnemu liturgičnemu izvoru navkljub je duhovna drama zaradi svoje pestre predzgodovine in raznolikih poti svojega širjenja, pri čemer so pomembno vlogo odigrali posamezni evropski samostani,² razvila izrazito pestrost pojavnih oblik. Nekatere izmed njih so tesno povezane s točno določenim prostorom (Kühnel 1990: 171). Na francoskem govornem območju so se v 15. stoletju razvili misteriji (prim. Kuret 1981: 47–65). Misteriji v italijanskem prostoru so ubrali svojo razvojno pot, zanje se je oblikovalo poimenovanje »sacra rappresentazione« (tj. »sveta« oziroma »nabožna predstava«). Te nadvse razkošne uprizoritve so se razvile iz duhovnih pesmi bratovščin, imenovanih »lauda«, in živih slik, ki so jih igrali med pridigo, t. i. »devozione« (Kühnel 1990: 171; Renk 1990: 404). V

² Kot primer nastajanja dramatiziranega obredja, širjenja tematike in postopnega preraščanja v duhovno igro ter pozneje dramo predlagam seznanitev z obredjem t. i. velikonočnega kroga, na podlagi katerega si je mogoče oblikovati okvirni vtis, kako in zakaj je neko obredje v poznejšem času in prostoru prerastlo v določeno obliko duhovne drame (prim. Kuret 1981: 12–16).

nemškem prostoru so se pod vplivom zelo razširjenih telovskih procesij razvile pasijonske igre, v angleškem pa t. i. procesijski misteriji (prim. Kuret 1981: 54–60). Tudi nastanek španskih t. i. »auto sacramental« (tj. »zakramentalno dejanje«, »dejanje (oziroma igra), vezana na zakrament sv. evharistije«) ima svoje izhodišče v prazniku sv. Rešnjega telesa in telovskih procesijah (Reske 1990: 35–36).

Duhovna drama je v času humanizma doživela nekatere spremembe, prilagoditi se je morala zahtevam novolatinske šolske dramatike: povečal se je pomen govornih besed v drami, pomembna je postala tudi zunanja urejenost in skladnost z načeli aristotelske poetike (Kühnel 1990: 171; Kuret 1981: 6, 73). Vplivi humanistične šolske dramatike na duhovno dramo so se najprej pokazali na Nizozemskem (Kuret 1981: 71–72). Na področju šolske duhovne drame so v evropskem prostoru odločilno vlogo odigrali jezuiti. Večina njihove redovne duhovne dramatike je bila napisana v latinščini, manjšina pa v ljudskih jezikih. Tako njihove šolske kot verske predstave so imele svoje izhodišče v humanistični in srednjeveški duhovni drami; bile so tesno povezane z njihovo izobraževalno dejavnostjo (Metz 2013: 757–758, 764–765). Jezuitsko gledališče je tako postalo nepogrešljiv pedagoško-didaktični in versko-propagandni medij jezuitskega reda (Szarota 1979: 6–7). Duhovno dramo so gojili tudi drugi cerkveni redovi, med njimi izstopajo zlasti kapucini in benediktinci; razvijala pa se je tudi neodvisno od večjih redovnih in samostanskih središč (Kuret 1981: 82, 87, 89; Prunč 2016: 233, 432–433).

Čprav je bil ravno pojav duhovne drame, ki je vzniknila iz bogate krščanske liturgije, odločilen za razvoj evropske dramatike in gledališča, je v spremenjenih družbenih in kulturnih razmerah v času razsvetljenstva in v obdobjih po njem postala odveč in se je morala umakniti z evropskih odrov, mestnih trgov in ulic (Kuret 1981: 6).

2 Prvi odmevi duhovne dramatike na ozemlju historičnih slovenskih dežel in njihovem obrobju

Zametke duhovne drame pri nas bi bilo potrebno iskati v liturgičnih knjigah najstarejših sedežev škofij v naši soseščini (oglejske, krške, sekovske, lavantinske) in pri nas (ljubljska) ter seveda v knjižnicah najstarejših samostanov, cistercijanskih (Stična, Kostanjevica, Vetrinj) in benediktinskih (Gornji Grad, Osoje, Podklošter, Možac, Rožac). Ker so se zaradi razpusta teh samostanov v času jožefinizma njihove knjižnice raztresle, je sledi liturgične drame pri nas tako rekoč nemogoče iskati. Glavni vir za naš prostor sta tako obrednik oglejskega patriarhata in salzburške škofije, ki ga je prevzela tudi novoustanovljena ljubljanska škofija – lastnega je dobila šele leta 1706 (prim. Ušeničnik 1924; Kuret 1981: 38–39; Smolik 2008; Podgoršek 2010: 14). Edini vir, ki nakazuje grobe orise liturgije velike noči in dopušča možnost zgodnjega obstoja duhovne igre pri nas, je začetek velikonočne pesmi, ki se je ohranil v *Stiškem rokopisu* iz ok. leta 1440 (NUK, Ms 141). Pesem je bila gotovo povezana z obredjem velike noči, lahko pa tudi z velikonočnimi

igrami in procesijami zunaj cerkve. Čeprav gre le za majhen drobec, je na njegovi osnovi mogoče predvidevati, da so jo z istim namenom uporabljali tudi v drugih samostanih na naših tleh (Grafenauer 1980: 245–246; Kuret 1981: 36–37; Prunč 2016: 213–214). Po tem zgledu in na podlagi dobro dokumentiranih primerov v širšem evropskem prostoru bi povezanost z obredjem lahko predpostavljali še za kakšno izmed slovenskih pesmi, ohranjenih v novoveških rokopisih in tiskih, ki pa je po svojem izvoru nedvomno starejša in bi lahko izhajala iz srednjeveškega (vsaj dialogiziranega, če ne vsaj delno dramatiziranega) obredja velikonočnega, božičnega ali drugega časa cerkvenega leta. Tej hipotezi bi bilo potrebno v prihodnosti posvetiti več pozornosti. Oddaljena sled starejše tradicije bi na primer lahko bilo prepevanje slovenskih in nemških pesmi, s katerimi so slavili novorojeno Božje dete v božičnem času, ki je izpričano v zgodnjih virih jezuitskega kolegija v Ljubljani. Na podlagi zapisov v *Historia annua Collegii Societatis Iesu Labacensis* (*Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*) je mogoče predvidevati vsaj statični prizor s petjem, če ne tudi primesi dramske igre.³

Če so začetki duhovne drame na naših tleh zaviti v tančico skrivnosti, pa je njenim pojavnim oblikam od zadnjih let 16. stoletja dalje lažje slediti. Prvi, ki so prepoznali pedagoško-didaktični in pastoralni potencial pomen dramatike, so bili protestanti. Neposredno pričevanje o tem se nam je ohranilo v prvih zapisih *Letopisa Ljubljanskega kolegija*. Letopisec je ob poročilu o prvi jezuitski dramski predstavi v Ljubljani ošvrknil nekdanje predstave protestantov in s tem nedvoumno izpričal njihov obstoj:

/n/a binkoštni ponedeljek so dijaki na dvorišču starega špitala ob nemajhnem aplavzu prikazali *Žrtvovanje Izaka*. Predstava je po sodbi vseh daleč prekosila vse prejšnje prireditve krivovercev, čeprav so bili učenci, ki so takrat obiskovali naše šole, komaj kos vlogam onega dejanja. (HACL: 25.)

Protestantsko šolsko dramsko dejavnost pri nas v latinščini in nemščini je mogoče predvidevati tudi zaradi dejstva, da je ljubljansko stanovsko šolo v letih 1582–1584 vodil Nikodem Frischlin (1547–1590). Neposredno zatem, ko je zapustil Ljubljano, je v tisku izdal pet svojih latinskih dram – med njimi tudi dramo z naslovom *Suzana*, ki jo je že leta 1582 v svojem šolskem načrtu predvidel za uprizoritev na ljubljanski stanovski šoli (Kreft 1967: 97–98, 102; Škerlj 1973: 20). Da so tudi slovenski protestanti že zgodaj prepoznali versko-didaktični pomen dialogov in igranih prizorov, posredno nakazuje Trubarjeva odločitev, da je leta 1550 vsebino *Malega katekizma*, ki ga je dodal *Abecedniku*, podal v obliki dialoga med očetom in sinom (Kreft 1967: 104–106, 113).

Pasijonske igre in spokorniške procesije velikega tedna v našem prostoru povežemo predvsem s prihodom jezuitov in kapucinov na naše ozemlje. Ohranjena

³ *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove* (v nadaljevanju HACL): 32 (1598/1599), 53 (1605/1606), 55 (1606/1607). Petje se omenja tudi pri zapisih iz let 1607/1608 (HACL: 59) in 1620 (HACL: 86).

pričevanja iz naše neposredne sosesčine nas usmerjajo k predvidevanju, da so tudi pri nas verske igre (v takšni ali drugačni obliki) liturgično praznovanje skrivnosti velikega tedna in velike noči zaokrožile že pred obdobjem katoliške prenove. Že ob binškoških leta 1298 so Kristusovo življenje, vse od trpljenja in vstajenja ter do prihoda Sv. Duha in Kristusovega drugega prihoda, prikazali v Čedadu (najverjetneje v latinščini). Vsebinsko zelo nadgrajena je v istem mestu izpričana tudi za leto 1304 (Podgoršek 2010: 19–20). Na naš prostor so gotovo vplivale tudi pasijonske igre v nemškem govornem prostoru, ki so se postopoma ločile od velikonočnih in se razvile zlasti pod vplivom telovskih procesij (Kuret 1981: 45–46, 54). Na prisotnost pasijonskih in drugih duhovnih iger pri nas v obdobju pred protestantizmom in katoliško prenovo je leta 1584 zgovorno namignil Jurij Dalmatin v svojem predgovoru k Juditini knjigi (»PREDEGVVOR ZHES Iuditine Buqve«) (Popit 2010: 59; Florjančič 2014: 90):

Inu more biti de fo Iudje tako baffen ygrali, kākòr fe pèr nas Pašion ygrá, inu druge fвете Iftorie: S'katerim fo ony fvoj folk, inu te mlade, vuzhili, kākòr v'enim gmajn Pildi ali Shpegli, na Buga fe savupati, brumfku fe dèrshati, inu vus trofht inu pomuzh od Buga vupati, u'vfeh nujah, supèr vfe sovrashnike. (Dalmatin 1584, II: 132b.)

Njegova navedba je nedoločna, ne pove, kdo jih je igral: katoličani ali protestanti. Najverjetnejši odgovor na to vprašanje dobimo, če se ozremo k Trubarjevi kritiki igranih pasijonov, ki jo je nekaj let pred tem zapisal v svojem *Katekizmu z dvejma izlagama* (*Catechismus sdveima islagama*, 1575). Med vrsticami svojega odgovora na vprašanje, zakaj protestanti ne verujejo v Devico Marijo in svetnike (»ODGVVOR SAKAI TY Luterski vto Diuizo Maryo inu vte Suetnike ne Veruio.«), je navrgel, da katoliški duhovniki v procesijah s križi dovolijo peti »ličkake (tj. malovredne) basni« (Popit 2010: 63).⁴ Morda so ravno v želji po odvrnitvi ljudi od »ličkakih basni« protestanti že leto pozneje, leta 1576, pri Janžu Mandelcu v Ljubljani natisnili slovenski *PASSION TVIE, BRITKV TERPLENE, INV TVDI Tu zhafititu od fmerti vftaiene, inu vNebu hoiene, Nashiga GOSPVDI Iesufa Cristufa, is vfeh stirih Euangeliftou sloshenu: Sred eno potrebno Pridigo: inu eno Peifno vkateri ie Ceil Paffion sapopaden* (Popit 2010: 65–66; Florjančič 2014: 91). Kot nam pove že sam naslov, sta bili pasijonu dodani pridiga in pasijonska pesnitev z naslovom *PASSION IS VSEH STIRIH EVANGELISTOV VLETO Peifen, od Iuria Dalmatina, sdai peruizh sloshen, vti vishi kakor ta Nembshki* (prim. Dalmatin 2014).⁵ Pasijon je iz nemščine prevedel Jurij Dalmatin, ki je tudi avtor pasijonske pesmi. Dalmatinova pasijonska pesem se je pela po znanem napevu slovenske pesmi *Sveti Pavl v enem listi* oziroma *Od te Večerje ali prave maše Jezusove*, ki je

⁴ »Inu ty nih Fary, kadar shnimi Scryshi hodio, oli vnih Cerqui, ne dopufte tih nashih peifen is Catehifma polahku inu falfopnu peiti temuzh lizhkake bafni, dopufte tim dezhlom naprei peiti, de vfelei vezh na diuizo Maryo inu na Suetnike klizheio, zheftee inu zhefzhe vmisli imaio, koker Boga oli nega Synu Iefufa Cristufa, Sakai oni od fpreda inu fa Cryshi veden inu glofnu krizhe« (Trubar 1575: 217). Neposredno za tem (str. 217–218) je Trubar omenil prepevanje slovenskih pesmi od velike noči do binškošči in ob božiču (koledniki) in se spotaknil ob Marijino vlogo v njih.

⁵ Faksimili in kritični prepis (ki je delo Ludvika Kaluže) sta bila leta 2014 objavljena v *Pasijonskih doneskkih* (str. 8–71).

bila skupaj z notami objavljena v Trubarjevem katekizmu (Florjančič 2014: 92–93; Ogrin 2019: 83–84). Ker so protestanti spodbujali vernike, da so te pesmi peli tudi zunaj cerkve, lahko predpostavljamo njen vpliv na širšo etnično skupnost in na poznejše katoliške pesmi s podobno tematiko. Čeprav besedilo pasijonske pesmi ni dramaturško razčlenjeno, predstavitev po vlogah ni izključljiva. Za dramski prikaz bi si lahko pomagali z dialogi, ki so zapisani med besedilom pasijona, kot ga prinašajo evangelijski odlomki (Florjančič 2014: 90).

Poleg pravkar izpostavljenega in doslej po krivici prezrtega protestantskega deleža za kontinuiteto pasijonskih procesij pri nas je potrebno izpostaviti tudi pomen procesij nasploh. Te že same po sebi vsebujejo ali vsaj pritegujejo k sebi nekaj osnovnih dramskih prvin: podajajo globljo vsebino (jo prikazujejo in globoko doživljajo), vabijo udeleženca ali gledalca k notranjemu doživetju, želijo ga nagovoriti in ganiti ter ga vabijo k posnemanju (Škerlj 1973: 38–39). Telovske procesije s štirimi oltarji, pri katerih se je ustavljal sprevod, so usodno usmerile nadaljnji razvoj duhovne drame (Škerlj 1973: 39; Kuret 1981: 62–63). Procesije in raznovrstna duhovna dramatika v našem prostoru se medsebojno prepletajo, zato jih je potrebno obravnavati skupaj.

Prvo pisno pričevanje o pasijonskih procesijah pri nas, tako kapucinskih kot jezuitskih, nam je zapustil Janez Vajkard Valvasor v 11. knjigi *Slave vojvodine Kranjske*. Na kratko je opisal jezuitsko pasijonsko procesijo, ki se je odvijala na veliki četrtek proti večeru. Prikazovala je Kristusovo trpljenje, dopolnile pa so jo še druge podobe. Procesiji so se pridružile množice vernikov, ki so se bičali ali nosili križe. Omenil je tudi jezuitsko telovsko procesijo na prvo nedeljo dopoldne po prazniku sv. Rešnjega telesa. Izpostavil je še kapucinsko procesijo na veliki petek ponoči, v kateri so prikazovali Kristusovo trpljenje in ga dopolnili z raznovrstnimi svetopisemskimi prizori tako iz *Stare* kot *Nove zaveze*. Najpodrobneje pa je Valvasor opisal telovsko procesijo, ki jo je v sodelovanju z bratovščinami in kongregacijami pripravila stolna cerkev sv. Nikolaja (Valvasor 1689, III/11: 697). Začetkov jezuitske pasijonske procesije Valvasor ni časovno uokviril, poznejši raziskovalci so jo datirali v leto 1660 (Škerlj 1973: 40; Kuret 1981: 84). O kapucinski procesiji je omenil, da se je po ljubljanskih ulicah prvič vila leta 1617 (Valvasor 1689, III/11: 695). Raziskave zadnjih let so pokazale, da imata tako jezuitska kot kapucinska procesija daljšo tradicijo prirejanja, kot se je sprva zdelo.

Dramske predstave v Ljubljani verjetno niso bile le v domeni protestantske stanovske šole in jezuitske gimnazije, ki je delovala v okviru tamkajšnjega jezuitskega kolegija. Ohranil se je rokopisni drobec, ki nakazuje, da so duhovno dramo (priložnostno?) gojili tudi v šoli pri ljubljanski stolnici.⁶ Na svečnico leta 1626 so skupaj z učiteljem pripravili dialog o Adamu in Evi (Dimitz 1862: 105). Na žalost zapis ne izdaja jezika predstave. Kdo ali kaj je spodbudil njihovo dramsko dejavnost, ne vemo natančno. Kot zelo možna se nakazuje povezava z jezuiti, saj je ta šola, v obdobju ko imamo izpričano dramsko predstavo, tesno sodelovala z

⁶ Stol(nič)na šola je svojim učencem nudila osnovno znanje.

Slika 1: Naslovnica sporeda telovske procesije v Ljubljani iz leta 1678. Vir: © Semeniška knjižnica, Dolničar, Miscellanea, S II 2/8.

jezuitsko gimnazijo: izšla je tako rekoč iz njenega elementarnega razreda in postala pripravljavnica za njihovo gimnazijo (Škerlj 1973: 32–33). Pomenljiv se mi zdi naslov dialoga (*Dialogus Adam et Euae*), ki namiguje vsaj na možno vsebinsko, če ne tudi vzročno povezavo z obhodno igro *Paradiž* (gl. v nadaljevanju prispevka), ki so jo pozneje večkrat igrali revni jezuitski dijaki. Kot je ugotovil Niko Kuret, je bila igra *Paradiž* koledniška igra o Adamu in Evi, ki je prikazovala njuno stvarjenje, greh in izgon iz raja. Simbol raja, »paradiža«, po katerem je igra dobila ime, je bilo drevo, preprost scenski rekvizit, ki so ga igralci lahko nosili s seboj (Kuret 1958: 7–8).

Pojav duhovne dramatike seveda ni fenomen kranjske prestolnice, ampak je njene pojavne oblike mogoče odkrivati na celotnem ozemlju historičnih slovenskih dežel. Prevladujejo sicer cerkvena središča, povezana z jezuiti (Celovec, Dobrla vas, Železna Kapla, Gorica, Trst) in kapucini (Škofja Loka, Kranj, Radgona), najdemo pa tudi zanimive, delno samonikle primere, ki bi jim bilo potrebno v prihodnosti posvetiti nekoliko več pozornosti (Ruše, Ptuj, Tržič, Kamnik, Loka pri Zidanem Mostu, Marija Gradec pri Laškem). Pričujoči članek lahko posamezne pojavne oblike duhovne dramatike predstavi le v grobih obrisih. Na podlagi ohranjenih drobcev celote, ki je nekoč obstajala, a se je večina sledi za njo izgubila, želi opozoriti na pestro, živahno in med seboj presenetljivo prepleteno dramsko dejavnost na širšem slovenskem ozemlju.

3 Procesije in duhovna drama pri jezuitih

Jezuiti so kolegij⁷ v Ljubljani ustanovili v letih 1596/1597 (rezidenca v Pleterjah), v Celovcu 1604 (rezidenca Milje in Dobrla vas), v Gorici 1615 in v Trstu 1619. Tudi jezuitski kolegiji v neposredni okolici so nastajali tako rekoč sočasno: v Zagrebu 1606/1607, v Judenburgu 1620 (rezidenca v Dolnji Lendavi), na Reki 1627 in v Varaždinu 1632. Najstarejši kolegij v tem prostoru je bil kolegij v Gradcu, ki je bil ustanovljen leta 1578 (Dolinar 2003: 9). Letna poročila in letopisi kolegijev nekdanje Avstrijske jezuitske province kažejo, da so jezuiti dramske predstave in procesije v teh kolegijih začeli pripravljali že takoj po ustanovitvi – sprva v skromnejši obliki, postopoma pa vedno obsežnejše in bogatejše. Tesno so jih povezali s prazniki in liturgičnimi obredi cerkvenega leta, zlasti z adventom in božičem, postnim časom in njegovim vrhuncem v obredih velikega tedna, veliko nočjo, z binkoštni, sv. Rešnjim telesom in z Marijinimi prazniki (zlasti z njenim Vnebovzetjem in drugimi: svečnica, Gospodovo označenje, obiskanje Elizabete, Marijino rojstvo, Marijino brezmadežno spočetje) ter tudi z godovnimi dnevi priljubljenih svetnikov (jezuitskih in tistih, ki so jih še posebej slovesno častili na Kranjskem).

3.1 Jezuiti v Ljubljani

Sodelovanje ljubljanskih jezuitskih dijakov pri procesiji sv. Rešnjega telesa je prvič izpričano že za leto 1600. Iz opisa je mogoče razbrati, da je šlo za procesijo, ki jo je na ta praznik pripravila stolna župnija s škofom Tomažem Hrenom na čelu, jezuitski dijaki pa so procesijo na več mestih pozdravili v latinščini in slovenščini (HACL: 38). Prva omemba jezuitskega dialoga oziroma drame v povezavi s procesijo sv. Rešnjega telesa sega v leto 1603. V virih se navaja pod različnima latinskima naslovoma: *O Angležu v vezeh, osvobojenem v času zanj darovane maše* oziroma *O dvojčkih Immi in Junni* (HACL: 45; ARS, SI AS 1073, I/31r: 288r; prim. Grošelj 2004: 64–65). V letopisu kolegija se nadaljnjih nekaj let ta procesija ne omenja. Iz navedb v letu 1622, zlasti v povezavi s slovesnim praznovanjem kanonizacije jezuitskih svetnikov Ignacija in Frančiška Ksaverja, pa dobimo vtis, da je procesija do leta 1622 gotovo postala že stalnica in da so jo spremljale igrane podobe; izvemo pa tudi, kje natančno je potekala (prim. HACL: 91–92; prim. Deželak Trojar 2020: 176). Sodeč po zapisih v jezuitskih virih je procesija ob prazniku sv. Rešnjega telesa (in z njo povezane igrane podobe, dialogi in dramske predstave) doživljala največji razcvet v letih 1640 do 1678. V letopisu jih je za to obdobje opisanih kar triintrideset. Izmed teh so se ohranili trije latinski

⁷ Izraz kolegij označuje jezuitski vzgojni zavod, katerega središče sta bila cerkev in redovna skupnost, obsegal pa je tudi šola (gimnazijo in v nekaterih kolegijih tudi višje šole; ob vzpostavljanju kolegija v določenem mestu ali kraju pa tudi osnovno šolo, v kateri so učence pripravili za začetek šolanja na svoji gimnaziji) in semenišče (tj. internat).

rokopisi⁸ in ena latinska rokopisna perioha⁹ drame.¹⁰ Ohranil se je tudi en natisnjen spored telovske procesije v nemščini, in sicer za leto 1678 (Smolik 1960: 192): *Fronleichnams Verehrung Der Oeſterreicher Schirmſchildt, Oder FERDINAND Der dritte Römischer König, durch feine gegen feinen in Brod vergefalteten Gott gepflogene Andacht feinen Nachkömmlingen vorfehend* (SK, Dolničar, Miscellanea, S II 2/8). Glede na podatke na naslovnici je mogoče sklepati, da so telovsko procesijo pripravili jezuitski dijaki iz plemiških vrst (»Von einer hoch adelichen lehrgefliſſenen Schuel Iugend zu Laybach auffgefuhret.«). Ker je Ljubljana svojega tiskarja dobila šele jeseni 1678, so spored dali natisniti celovškemu tiskarju Georgu Dettelbacherju. Pristavek k naslovu potrjuje tisto, kar pričajo zabeležke v letopisu jezuitskega kolegija, in sicer da je šlo za vsakoletni ljubljanski običaj: »In gewöhnlichen Fronleichnams Vmbgang.« Skupaj z uvodom (»Vorausfrag«) in zaključkom (»Ends Beytrag«) je procesija vsebovala devet prizorov.

Postopoma so jezuiti v Ljubljani razvili tudi tradicijo prirejanja spokorniških procesij na veliki petek. Že od vsega začetka so bile v domeni kongregacije Marije Vnebovzete, ki so jo v Ljubljani ustanovili leta 1606 (HACL: 53). Čeprav so doseđani raziskovalci sklepali, da začetki segajo šele v leto 1660 (Škerlj 1973: 40), pa ohranjeni viri v resnici pričajo, da so prvi zametki spokorniške procesije nastali med letoma 1609 in 1616,¹¹ leta 1634 pa so jo jezuiti v dogovoru s kapucini predstavili na veliki četrtak. Posebej zanimiva pri opisu za to leto je omemba Marije Magdalene, ki je ob božjem grobu recitirala verze v nemščini (HACL: 116). Iz zapisov poznejših let izvemo, da so jo spremljali vsaj simbolični prizori ali podobe¹² (leta 1640 je med drugimi izpostavljen simbol feniksa, ki mu plameni niso mogli priti do živega) (HACL: 126), če ne tudi premakljive scene in nosila (»scenis ambulatoriis«, »fercula«) (HACL: 139, 154, 195). Njeno zunanjo podobo pa so zaokrožili bičarji in križenosci. Pred letom 1667 so jo očitno prirejali v večernih urah, tega leta pa prvič podnevi (HACL: 248). Kdaj so jo prirejali v poznejših letih, iz jezuitskih virov ne izvemo, Valvasor je zapisal, da so jo prirejali v zgodnjih večernih urah.

Jezuitsko prirejanje pasijonskih spokorniških procesij je najbolj izpričano za leta od 1680 do 1695, saj se nam je za to obdobje ohranilo kar enajst različnih natisnjenih vsebinskih povzetkov v latinščini in/ali nemščini. V prvo knjigo svojih

⁸ V slovenščino prevedeni naslovi ohranjenih dram in leto uprizoritve: *Elija na begu pred Jezabelo in okrepčan s podpepelnikom*, junij 1654 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-81); *Maksimilijan Avstrijski ali Zatočišče pri svetu evharistije*, junij 1656 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-76); *Dvojboj med žgočim soncem in silno ljubeznijo do evharistije*, junij 1659 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-99).

⁹ Periohe so bili jezuitski gledališki listi s kratkimi vsebinskimi povzetki dram (po dejanjih in prizorih) in pogosto tudi s seznama nastopajočih. Njihov glavni namen je bil gledalcem olajšati ogled gledaliških predstav.

¹⁰ Ohranjena je perioha drame *Avstrijski kruh, ki pomirja maščevanje neba*, junij 1672 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-87).

¹¹ »Pietate singulariter hoc anno emituerunt sodales Mariani, /.../ maxime tamen in hebdomada Christo patienti consecrata, cum aliis in processione publica insignem pii ardoris facem praetulerunt« (HACL: 77 (1616)).

¹² Uporabljeni so izrazi: »symbolico apparatu«, »symbolorum apparatu«, »symbola«.

Miscellanea jih je dal zvezati Janez Gregor Dolničar (1655–1719). Iz uvodnih besed ohranjenih povztkov je mogoče razbrati, da je šlo za vsakoletni običaj, za izvedbo katerega so poskrbeli člani kongregacije Marije Vnebovzete. Še posebej dragoceno je, da nekateri izmed njih vsebujejo (najverjetneje Dolničarjeve) pripise in skice,¹³ ki nam približajo zunanjo podobo procesij. Tako izvemo, kam so umestili posamezne postaje in kako so izgledala prizorišča ter ugotovimo, da se je zunanja podoba procesij tekom let spreminjala. Čeprav je zadnji ohranjeni vsebinski povzetek procesije iz leta 1695, je iz opombe na njem, iz letopisa ljubljanskega kolegija in letnih poročil za vodstvo Avstrijske jezuitske province mogoče razbrati, da so se gotovo odvijale tudi še pozneje.

Ohranjeni jezuitski sporedi procesij so z dramskega vidika videti skromnejši kot kapucinski, se je pa njihova vsebina skozi leta spreminjala bolj kot pri kapucinskih procesijah (Smolik 1960: 191–192; Škerlj 1973: 41). Čeprav je bilo vedno v ospredju Kristusovo trpljenje kot tako, je imela procesija vsako leto nekoliko drugačen vsebinski poudarek, kar lepo odražajo tudi ohranjeni naslovi.¹⁴ Ob navidezni skromnosti teh procesij v primerjavi s kapucinskimi ne smemo prezreti dejstva, da jezuiti v velikem tednu niso prirejali le pasijonskih procesij, ampak so razvili tudi bogato tradicijo dramskih predstav ob božjem grobu.

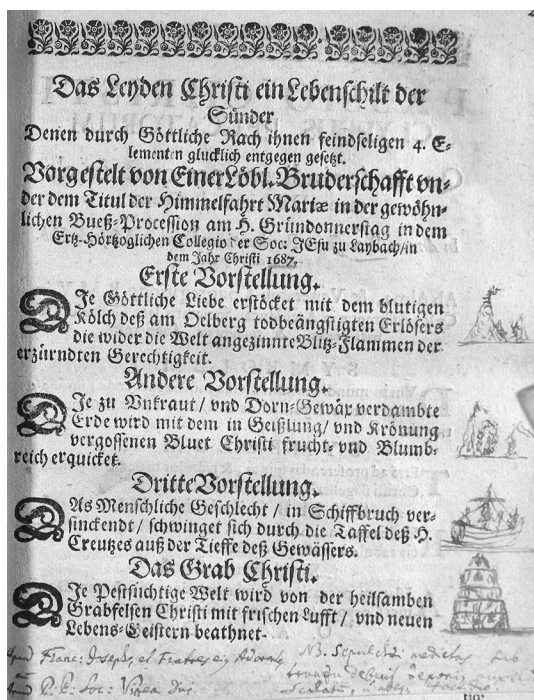
leto uprizoritve	slovenski prevod naslova jezuitske pasijonske procesije v latinščini in/ali nemščini
1680	<i>Moč in učinek bridkega trpljenja in umiranja Jezusa Kristusa, vzpodbudna za ves svet</i>
1683	<i>Znamenje križa trpečega Jezusa Kristusa je za kristjane znamenje zmage</i>
1684	<i>Hvaležno spominjanje tako zelo čudežne zaščite pred kugo, lakoto in vojno</i>
1685	<i>Krivičen sodni postopek proti nedolžnosti, izpeljan pred tremi sodišči</i>
1686	<i>Smrt, zmagovalka nad ljudmi, premagana po svetem trpljenju in smrti Kristusa</i>
1687	<i>Kristusovo trpljenje – ščit grešnikov</i>
1688	<i>Boj, zmaga, triumf in počitek trpečega Kristusa</i>
1692	<i>Kristus, zaradi ponižanja, ran in smrti omahujoč, padajoč in umirajoč, na križu trikratni slavni zmagovalac nad tremi sovražniki človeškega rodu: svetom, mesom in hudičem</i>
1693	<i>Trpeči Kristus, pravo pribežališče zatiranega krščanstva</i>
1694	<i>Sveta preobrazba grešnega srca</i>
1695	<i>Nova oprema za boj proti sovražnim vratom</i>

Preglednica 1: Ohranjeni vsebinski povztki jezuitskih pasijonskih procesij v Ljubljani

¹³ Skice in pripise vsebujejo vsebinski povztki za naslednja leta: 1684, 1685, 1686, 1687, 1688 in 1695. Pri obrezi in vezavi drobnih tiskov se je naredila velika škoda: del teh zapisov so odrezali, zato jih sedaj ni več mogoče prebrati.

¹⁴ Naslovi jezuitskih pasijonskih procesij so na tem mestu navedeni v slovenskem prevodu. Izvirni latinški ali nemški naslovi ohranjenih vsebinskih povztkov procesij so naštetih na koncu prispevka med viri Semeniške knjižnice. Nekateri izmed njih so bili natisnjeni dvojezično (tako v nemščini kot latinščini), v teh primerih v pregledu virov navajam tisti naslov, ki je naveden na prvi (naslovni) strani.

Kot je mogoče ugotoviti iz preglednice, so se jezuiti v procesijah radi navezali na konkretno družbeno situacijo (leta 1684 so se na primer zahvalili za zaščito pred kugo, lakoto in vojno). Ohranjeni sporedi navadno vsebujejo po štiri prizore (tri, ki jim sledi božji grob), leta 1695 pa celo pet (štiri in božji grob). Za kakšne oblike prizorov je šlo, je težko reči, nekoliko si lahko pomagamo z njihovim poimenovanjem: v prvih ohranjenih vsebinskih povzetkih je uporabljeno poimenovanje »Sünnbild« (»Sinnbildnus«, tj. podoba, prispodoba, prikaz alegorične vsebine)¹⁵ oziroma »Symbolum« (tj. simbol) (1680, 1683, 1684), nato »Abhandlung« (tj. »dramsko dejanje ali prizor«) oziroma »Tribunal« (tj. (sodni) oder) (1685), pozneje »Vorstellung« (tj. predstava) oziroma »Symbolum« (1686–1688, 1692) in nazadnje »Tragbühne« (tj. prenosni oder) oziroma »Ferculum« (tj. nosila) (1693–1695). Na podlagi uporabljenih poimenovanj in opisov vsebine posameznih prizorov v procesijah je mogoče sklepati, da je šlo za simbolične – žive alegorične prizore, ki so z leti postajali vse manj statični in vse bolj dramatizirani (Škerlj 1973: 40; Podgoršek 2010: 32).

Slika 2: Naslovnica vsebinskega povzetka jezuitske pasijonske procesije iz leta 1687. Vir: © Semeniška knjižnica, Dolničar, Miscellanea, S II 1/28

Relativno zgodaj pri jezuitih v Ljubljani zasledimo igrane prizore in predstave ob božjem grobu na veliki petek in tudi na veliko soboto ter na velikonočno

¹⁵ Pri prevajanju nemškega in latinskega izrazja v tem odstavku je bil v pomoč *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*.

jutro. Leta 1627 so na veliki petek pred božjim grobom uprizorili *Trpečega Kristusa*, v vstajenjski noči pa *Gospoda, ki se je vrnil izpred predpekla* (HACL: 106). Leta 1635 so prikazali *Zgodbo znanega in slavnega moža, ki je iz ljubezni do križanega Kristusa sovražniku, ki ga je prosil odpuščanja, odpustil storjeno krivico* (ARS, SI AS 1073, I/31r: 295v).¹⁶ Posebej zanimiv je primer iz leta 1643, ko so na veliki petek uprizorili *Danijela, vrženega v levnjak*, v noči z velike sobote na veliko noč pa prikazali njeno nadaljevanje ali samo kratek prizor, v katerem so pokazali Danijela, ki mu levi niso storili nič hudega (HACL: 140).

Iz ohranjenih zapisov je mogoče razbrati, da se je osrednja tematika, če ne tudi predstava v celoti, pri uprizoritvah na veliki petek večkrat ponavljala. Posebej radi so prikazovali:

- trpečega Kristusa: *Christus patiens*, 1627 in 1648 (HACL: 106, 161); *Christus patiens rex dolorum*, 1655 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-101);
- njegovo smrt na križu: *Parentalis Christi*, 1649 (HACL: 165); *Parabola Filij Regis pro Seruo Laesae Maiestatis morientis Id est CHRISTVS Pro Peccatore Crucifixus*, 1654 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-83);
- odrešenjsko moč njegovega trpljenja in smrti na križu: *Morte Christi humanum genus recreatum*, 1673 (HACL: 270); *Amoris divini charitas erga laesum sceleribus humanum genus*, 1674 (HACL: 277); *Humanum genus*, 1676 (HACL: 287);
- nespokorjenega grešnika: *Peccator impenitens*, 1640 (HACL: 128); *Impoenitens peccator*, 1662 (HACL: 221);
- svetopisemske osebe, ki so se kljub pričakovani smrti ter težavam rešile: *Joseph, invidia fratrum in cisternam demissus*, 1641 (HACL: 130); *Mardocheus insons in necem datus*, 1642 (HACL: 134); *Daniel in lacum leonum missus*, 1643 (HACL: 140); *Isaac immolatus*, 1644 (HACL: 145); *Joseph, a fratribus venditus*, 1645 (HACL: 149); *Pascha*, 1646 (HACL: 155);
- svetopisemske osebe, ki so umrle nedolžne: *Sedeciae filii templo propositi innocentes pro nocente patre crudeliter occisi*, 1647 (HACL: 158); *Sanguis Abel in Coelum clamans*, 1650 (HACL: 169); *Filius regis Evangelici in vinea a servis occisus*, 1670 (HACL: 258);
- novozavezne epizode, ki se jih je dalo navezati na Kristusovo trpljenje: *Filius prodigus*, 1675 (HACL: 282); »in Poenitente Petro«, 1677 (HACL: 292).

¹⁶ Predstave ob božjem grobu se omenjajo tudi v letih 1636, 1638 (ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 296v; ÖNB, Cod. 12218, LA 1638, str. 295v), 1640–1652, 1654–1655, 1658–1667, 1670, 1672–1677 (ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 4v; HACL, str. 128, 130, 134, 140, 145, 149, 155, 158, 161, 165, 169, 173, 185, 191, 204, 212, 216, 221, 228, 233, 239, 244, 248, 258, 266, 270, 277, 282, 287, 292). Pozneje v letopisu kolegija niso posebej izpostavljene.

Pri dramskem prikazu vseh teh oseb je narejena vzporednica s Kristusom. To je lepo vidno na primeru drame o Jonatanu z naslovom *Ionathas In montibus Gelbœ telis confofsus & à Davide amicorum unico defletus* iz leta 1659 (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-100). O njej je kronist v letopisu kolegija zapisal, da je bila ločitev Gospodovega telesa od duše prikazana s prisposodobno slovesa med Jonatanom in Davidom (HACL: 210: »Corpus Dominicum ab anima separatum sub schematae valedicentium sibi Jonatha et Davidis«).

Posegali so tudi po antičnih (*De pomo Theodosii*, 1660 (HACL: 212)) ter srednjeveških temah (*Elziarus comes, qui animi pacem in vulneribus Christi requisierat*, 1652 (HACL: 173); *Carolus Andegauensis*, 1663 (HACL: 228)). Med slednjimi je bil posebej priljubljen firenški plemič Gualbert, ki je po Kristusovem zgledu odpustil morilcu svojega brata.¹⁷ V Ljubljani so jo igrali najmanj štirikrat ali petkrat: leta 1635, 1658, 1666, 1672 in 1727 (ARS, SI AS 1073, I/31r: 295v; HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-105; HACL: 244, 266; NUK, ACL: 53).¹⁸ Pozornost vzbudi tudi omemba drame o kralju Herodu, ki je na Golgoti nesel križ (*Herodius Imperator, crucis ferculum in Calvariam deportans*, 1665) – vsebina drame bi bila za nas gotovo zelo zanimiva (HACL: 239).

Priložnosti, ki so jih jezuiti v Ljubljani popestrili s predstavami in procesijami (ki so jih obogatili z raznolikimi dramskimi elementi), je bilo veliko. Kot je bilo mogoče razbrati iz doslej napisanih vrstic, sta v njih prevladovali latinščina in nemščina, gotovo pa so bile verske drame in procesije prve, v katerih je svoje mesto našla tudi slovenščina (Vidmar 2020: 184). To potrjujejo ohranjeni zapisi, na podlagi katerih lahko raba slovenščine potrdimo ne le pri zametkih telovskih procesij, ampak tudi pri češčenju rojstva Božjega sina v božičnem času, pri obhodni igri *Paradiž* (imenovani tudi *Hoja za paradižem* in *Rajski vrt*) in tudi pri t. i. katehetskimi procesijah.¹⁹ Slavljenje novorojenega Božjega deteta v dneh okrog božiča in petje slovenskih ter nemških pesmi omenjajo zapisi v letopisu kolegija za leta 1598, 1605 in 1606 (HACL: 32, 53, 55). Sodeč po opisih je precej verjetno (kar na primer kaže zapis za leto 1620), da je bilo petje vsaj delno dramatisirano.²⁰ Za igro *Paradiž*, ki so jo igrali revni jezuitski dijaki, je raba slovenščine nesporno izpričana za leto 1670:

Vsi razredi so imeli dan oddiha. Nekaterim revnejšim dijakom je bilo dano dovoljenje, da priredijo 'Rajski vrt' v ljudskem jeziku izven mesta. Zdelo se je, da

¹⁷ Kako priljubljena je bila ta tema priča dejstvo, da so jo leta 1675 uprizorili tudi v Celovcu. V jezuitskih virih pa se uprizoritve dram s to tematiko omenjajo tudi v Münchnu (1638), Landsbergu (1647), Kremisu (1668), Mindelsheimu (1675), Linzu (1738) in Bambergu (1754) (Drozd 1965: 216).

¹⁸ Ohranilo se je le rokopisno besedilo periohe za uprizoritev leta 1658: *Documentum mansuetudinis Christianæ. Seu Joannes Gualbertus Eques Florentinus* (HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-105).

¹⁹ To so procesije, ki so jih jezuitski učenci pripravljali v okviru verskega pouka, pri tem jih je usmerjal veroučitelj (tj. katehet).

²⁰ »Die natalis Domini exhibitus dialogismus in templo, in quo praeter angelicam salutationem et cunarum agitationem introducti pastores« (HACL: 86).

so k temu večinoma prisiljeni zaradi splošnega pomanjkanja.²¹ (Ahačič 2012: 68, op. 156)

Ohranjeni viri kažejo, da so to igro gotovo igrali že v letih 1657 (ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 22r (22. januar 1657)), 1659 (ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 23r (25. januar 1659)) in 1660 (ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 25v (31. januar 1660)), vendar raba slovenščine v zapisih za ta leta ni posebej poudarjena (Kuret 1958: 3–5; Ahačič 2012: 67–68). Je pa iz njih mogoče sklepati, da so verjetno to igro jezuitski dijaki v Ljubljani in okolici igrali še večkrat.

Slovenščina se je tukaj slišala tudi leta 1705 na praznik kongregacije Kraljice angelov, ko so jezuitski veroučenci, oblečeni v posebna oblačila, pripravili t. i. katehitično procesijo po mestu, v kateri so se zvrstila tudi lepo opremljena nosila in glasbeniki. Ko so se vrnili v cerkev (najverjetneje je pri tem mišljena jezuitska cerkev sv. Jakoba), so najmlajši otroci, preoblečeni v angele, ob glasbeni spremljavi peli litanije Matere božje. Sodeč po zapisu je šlo za petje v slovenščini in nemščini v ritmu kranjskih (ljudskih) plesov (»ac vernaculo dialogo /.../ choribus rythmis Carniolicis, ac concinnis Germanicis versibus /.../«).²² Podobno procesijo so jezuitski veroučenci pripravili tudi leta 1718 v svoji matični in v uršulinski cerkvi, ob tem so deklamirali slovenske in nemške verze (»vernaculis, et Germanicis ligata versibus declamârunt«).²³

3.2 Jezuiti na obrobju historičnih slovenskih dežel: primer jezuitskega kolegija v Celovcu

Enako pestro dramsko dejavnost kot jezuiti v Ljubljani so razvili tudi jezuiti v celovškem kolegiju. Sodeč po ohranjenih pričevanjih so v letih 1604–1773 pripravili kar 424 različnih dramskih predstav (Drozd 1965: 207–242). Ker je bilo celovško zaledje v tistem času poseljeno s številnim slovensko govorečim življem, obstaja velika verjetnost, da so se celovski jezuiti že pred uvedbo slovenskih pridig

²¹ Ta igra je v *Dnevniku šolske prefekture* leta 1670 omenjena dvakrat, a le pri zapisu z dne 6. februarja (ARS, SI AS 1073, I/31r, str. 54v) je poudarjena raba slovenščine (»idiomate vernaculo«) Iz zapisa pred tem (26. januar 1670) je mogoče razbrati, da gre za ustaljeno prakso, izpostavljena pa je tudi skrb nadrejenih za dostojno izvedbo igre.

²² »Vbi universa ad templum reducta solennitas, pegma ad hoc ex utroque aræ maiori latere erectum conscendere parvuli apparatu Angelico vestiti, et duplex eodem vestitu resplendens musicorum chorus, et decantatis ab ijs Deiparæ Virginis Litanijs, ac vernaculo dialogo, novem Angelorum choros representantes Genij ex quis choribus rythmis Carniolicis, ac concinnis Germanicis versibus Dei ter opt. Maximi beneficentiam per tutelares Angelos humano generi, ac teneræ præsertim adolescentiæ exhibitam ad circumfusam undique spectantium periti [?] ac Auditorum multitudinem affectuosissimæ declamârunt« (ÖNB, Cod. 12100, LA 1705, str. 13v).

²³ »Catecheses de more tum in templo nostro, tum apud Ursulinas coronavit parvulorum folennis processio, quatuor distincta feretris, quæ intermeratam Virginem, S. Custodem Angelum, Divósque nostros Ignatium et Xaverium exhibebant. Pueri comicus induti vestibus eadem sequebantur; reduces fubinde, quo per anni decursum didicerant, vernaculis, et Germanicis ligata versibus declamârunt« (ÖNB, Cod. 12112, LA 1718, str. 16).

(od leta 1620 dalje v špitalski cerkvi v Celovcu) (Ahačič 2012: 53, op. 118) odločili za krajše slovenske besedilne vložke v verskih dramskih predstavah in procesijah. Leta 1605 se v dialogih ob božiču omenja »vulgari lingua« (Drozd 1965: 206), s čimer bi lahko bila mišljena tako slovenščina kot nemščina. Pasijonska procesija je prvič izpričana v letu 1612. Od takrat dalje so jo pripravljali člani kongregacije Blažene Device Marije. Ohranjeni zapisi v letopisu celovškega kolegija pričajo, da je šlo za alegorične žive slike na prenosnih odrih (»theatra mobilia«) (Drozd 1965: 25–27). Predvideva se, da so jih pridigarji sprti razlagali tako v nemščini kot slovenščini (Koruza 1991: 113, 186–187; Ahačič 2012: 66). Zadnjo takšno procesijo so izvedli leta 1715 (Drozd 1965: 25, 223), v letnem poročilu Avstrijske jezuitske province je opisana kot komično-tragični spektakel (»spectaculo Comico-tragico«) na štirih nosilih.²⁴ Za leto 1615 je izpričana pasijonska igra (*Passio Christi*) v jezuitski podeželski rezidenci v Dobrli vasi. Igrali naj bi jo laiki pod vodstvom jezuitskih patrov (Drozd 1965: 35). Na to tradicijo so poznejši raziskovalci navezali ohranjeno besedilo t. i. *Kapelskega pasijona*. Opozorili so na tesno zgodovinsko povezanost Dobrle vasi in Železne Kaple in na osnovi tega sklepali, da ohranjeno pasijonsko besedilo iz Železne Kaple verjetno izhaja iz kakšnega starejšega slovenskega pasijonskega besedila jezuitskega izvora (Koruza 1991: 187; Prunč 2016: 244, 423, 430, 432; Ogrin 2016: 495). Tudi v Celovcu so izpričane telovske procesije in z njimi povezane dramske uprizoritve. Prva telovska procesija z dramskimi vložki se je odvila leta 1611 (Drozd 1965: 206). Podobno kot v Ljubljani so vrhunec doživele do konca sedemdesetih let 17. stoletja. Zadnja predstava ob prazniku sv. Rešnjega telesa, ki jo potrjujejo tudi navedbe v virih, je potekala leta 1675 (Drozd 1965: 216).

4 Procesije in duhovna drama pri kapucinih

Skoraj istočasno kot jezuiti so na Slovenskem začeli delovati tudi kapucini. Začetki njihovega delovanja v Ljubljani niso nedvoumno izpričani. Sem naj bi prvi kapucini prišli leta 1606, morda pa že dve ali celo štiri leta poprej. Temeljni kamen za samostan je 25. aprila 1607 položil škof Tomaž Hren in na tem mestu postavil križ. Cerkev so ob pomoči dobrotnikov končali že dobro leto zatem in jo 31. avgusta 1608 posvetili (Visočnik 2010: 61; Martelanc 2016: 207).

Raziskave zadnjih let so pokazale, da so tudi s prirejanjem procesij kapucini začeli tako rekoč takoj po svojem prihodu v Ljubljano. Sprva se je domnevalo, da so spokorniško procesijo na veliki petek v Ljubljani prvič priredili leta 1617. Tako je na podlagi zapisa škofa Hrena v protokolu za leto 1617 trdil Valvasor, spregledal pa je Hrenov pripis na robu, v katerem je zapisal, da ta procesija poteka posamezna leta in tudi s spremstvom. To je mogoče razumeti kot dokaz, da leta 1617 ni bila novost, ampak že dokaj ustaljen običaj. Pravilnost takšnega sklepanja potrjuje

²⁴ »Clagenfurti aperiebatu Pasionis D. N. J. C. edito spectaculo Comico-tragico, in quo feliciter poenitentis salutem, in malo verò obtinatus peccator ruinam invenit: quod allegoricis ex. S. Scriptura imaginibus quattuor fercula spectandum exhibebant« (ÖNB, Cod. 12109, LA 1715, str. 27r).

Hrenovo pismo generalnemu ministru kapucinskega reda z dne 21. maja 1619. V pismu ga škof prosi, naj posreduje in pomaga znova uvesti spokorniško procesijo v Ljubljani. Iz pisma izvemo, da je procesijo pred dvema letoma samovoljno ukinitil p. Just, komisar štajerskega komisariata. V pismu škof Hren med drugim zapiše, da so se ljudje procesije že kar navadili in da je v njej skupaj s stolnim kapituljem sodeloval tudi sam. Te njegove besede jasno nakazujejo, da se je procesija gotovo začela pred letom 1617. Tudi odgovor na vprašanje, kako daleč nazaj seže njen dejanski začetek, lahko izluščimo iz istega pisma, saj Hren pove, da se je o uvedbi procesije z njim dogovarjal in pridobil njegovo dovoljenje takratni predstojnik kapucinov, p. Fortunat. Kapucinski viri izpričujejo, da je to službo p. Fortunat opravljal v letih 1608–1613 (Benedik 2006: 31; Benedik 2008a: 425–426). Spokorniško pasijonsko procesijo v Ljubljani so torej kapucini prirejali vse od let 1608–1613 do uradne prepovedi leta 1773 (Benedik 2008a: 424), neuradno pa še vse do konca 18. stoletja (Štukl 1999: 111–112). Izsledki o njej kažejo, da se je očitno začela v približno istem času kot jezuitska (glej zgoraj). Zdi se zelo verjetno, da je obe vzpodbudila in povezala bratovščina Odrašenika sveta, ki je bila ustanovljena po huđi kugi v letih 1598 in 1599. Ob ustanovitvi se je zaobljubila, da bo v zahvalo za odvrnitev kuge vsako leto na veliki petek pripravila spokorno procesijo Kristusovega trpljenja (Benedik 2006: 30).

4.1 Kapucinske procesije v Ljubljani

Čprav smo si doslej kapucinsko in jezuitsko dušnopastirsko dejavnost predstavljali kot dve povsem ločeni enoti, so raziskave zadnjih let pokazale, da sta bili veliko bolj povezani in dejavno sobivajoči, kot se je zdelo na prvi pogled. Sodelovali so tako pri spokorniških procesijah kot pri obhajanju večjih cerkvenih slovesnosti, v medsebojnem sožitju so se lotevali tudi misijonske dejavnosti v kranjskih mestih, trgih in vaseh (prim. Deželak Trojar 2021: 50, 52). Uprizarjanje kapucinskih spokorniških procesij v Ljubljani je v 17. stoletju izpričano predvsem po zaslugi omemb v jezuitskih virih. Iz njih izvemo, da so se leta 1634 kapucini in jezuiti dogovorili, da so prvi svojo spokorniško procesijo prirejali na veliki petek, drugi pa na veliki četrtek.²⁵ Kapucinsko je jezuitski letopisec posredno omenil še leta 1641 (HACL: 130), tudi v zapisu za leto 1656 je najverjetneje imel v mislih kapucinsko in ne jezuitske procesije (HACL: 195).

O razcvetu kapucinske spokorniške procesije v prvi polovici 17. stoletja priča dejstvo, da so ji na škofovo priporočilo deželni stanovi leta 1623 podarili 1000 goldinarjev, stalni dobrotnik te procesije pa je bila bratovščina Odrašenika sveta (Dimitz 1875: 472). Na začetku je imela procesija predvsem spokorniški značaj, saj je bil njen prvi namen dati ljudstvu priložnost delati javno pokoro (Škerlj 1973: 46). Po Valvasorjevi zaslugi lahko sledimo tudi poti, ki jo je procesija prehodila po

²⁵ »Congregatio diem unum in solenni processione patientis Christi antevertit, cum enim in parasceve fieret. Solenni pasche festo pompam exhibuit, die Veneris patribus Capuccinis relicto /.../« (HACL: 116).

ljubljskih ulicah: začela se je v kapucinski cerkvi (danes Kongresni trg oziroma Park Zvezda), od tam se je usmerila na današnjo Gosposko ulico, prečila Novi trg in Čevljarški most in prišla do jezuitske cerkve sv. Jakoba. Od tam je šla po Starem in Mestnem trgu ter se usmerila do nekdanjega frančiškanskega samostana na današnjem Vodnikovem trgu. Od tam se je po današnji Stritarjevi in Wolfovi (nekdanji Kapucinski) ulici vrnila h kapucinom (Podgoršek 2010: 33).

Začetnemu razcvetu kapucinske spokorniške pasijonske procesije je očitno sledilo krajše obdobje zatona. O tem priča sklep definatorjev kapucinskega reda, ki so se leta 1681 zbrali v Celju in ljubljanskim kapucinom prepovedali nadaljnje oskrbovanje procesije (Mantuani 1916: 229–230). Gvardijan p. Amand je v pismu tožil, da ljudje nočejo sodelovati pri procesiji, čeprav so jim pripravljene plačati, ob tem pa navrže še, da pri jezuitskih sodelujejo celo mestni svetniki (Škerlj 1973: 43, 46–47).²⁶ Težavni položaj kapucinske procesije orisujejo tudi nekateri vpisi v jezuitskem *Dnevniku šolske prefektore*, ki nakazujejo, da je jezuitsko vodstvo pred udeležbo pri kapucinski procesiji svojim učencem namenilo posebna opozorila (Dimitz 1876: 101). Prepovedali so jim igranje v večjih skupinah (mrtveci, judje, hudiči) in jezdenje na konjih. Ker so bili ti igralci najbolj našemljeni in zato neprepoznavni, so največkrat prekorali mejo dostojnega obnašanja. Tudi vloge, ki so jih odigrali na konjih, so se lahko zaradi nepredvidljivega vedenja velike množice nevajenih živali odvile precej po svoje (ARS, SIAS 1073, I/31r, str. 118r (6. marec 1687), 124r (26. marec 1688), 166r (28. marec 1698)). Bolj kot zaradi izpričanih nepravilnosti pri kapucinski procesiji so ti zapisi dragoceni zato, ker nakazujejo tesno sodelovanje jezuitov in kapucinov. Kažejo nam, da si različnih dni za pririsanje procesije niso izbrali zato, ker bi tekmovali med seboj, ampak ker jim je to olajšalo medsebojno sodelovanje.

Ponovni vzpon so kapucinske procesije v Ljubljani doživele na prehodu med 17. in 18. stoletjem, ko so – očitno po jezuitskem zgledu – začeli tiskati tudi latinske ali nemške vsebinske povzetke procesij. Doslej so se nam ohranili trije, in sicer iz let 1701, 1708 in 1713, ki nam ob ohranjenih dveh povabilnih pismih pomagajo ustvariti predstavo o zunanjem izgledu in vsebini pasijonske procesije v Ljubljani. Mantuani je poleg omenjenih treh videl še dva starejša (danes izgubljena) povzetka iz let 1690 in 1691, a ju na žalost ni vsebinsko izčrpal. Omenil je le, da se je takrat v procesiji zvrstilo kar »43 živih skupin« (Mantuani 1916: 230). Po zaslugi Petra Radicsa se nam je za Ljubljano ohranilo še eno zanimivo pričevanje. V svojih zapisih o starejši zgodovini gledališča v Ljubljani je omenil kapucinsko igro (»Capuziner-Schauspiel«) iz leta 1743: *Bellidux – Mirabilis pugnae admirabilis Bellidux Amor, cum mors et vita duello conflixere mirando: in quo vitam non cadendo sed cedendo oportuit pugnare, ut posset triumphare atque sic ars artem falleret*. Zapisal je, da je »drama« nastala kot kapucinski odgovor na jezuitske dramske predstave in da je sad njihovega medsebojnega rivalstva (Radics 1863:

²⁶ Prepis pisma p. Amanda, gvardijana ljubljanskih kapucinov, se je ohranil v nedavno odkritem Schönlebnovem rokopisu *Varia statum politicum, judiciale, et oeconomicum Carnioliae concernentia* (NUK, R Ms 2056).

83; Radics 1865: 109; Škerlj 1973: 103). Sodeč po naslovu je bil v njej opisan Amor (tj. Ljubezen), občudovanja vredni vojskovodja v čudoviti bitki med življenjem in smrtjo, v kateri je zmagalo življenje. Na podlagi vsebine in dejstva, da je bil 12. aprila 1743, ki ga kot datum uprizoritve »igre« navaja Radics, veliki petek, sklepam, da je v resnici šlo za pasijonsko procesijo. Pravilnosti takšnega sklepanja pritrjuje podatek, da je za uprizoritvijo stala bratovščina Odrešenika sveta (»Bruderschaft Redemptoris Mundi«) (Radics 1863: 82) in tudi zapis v jezuitskem *Dnevniku patra ministra*.²⁷ To je zadnja izmed kapucinskih procesij, za katero imamo izpričan natis vsebinskega povzetka. Natisnil naj bi ga ljubljanski tiskar Reichardt. Edini doslej znani izvod se je nekoč nahajal v knjižnici Narodnega muzeja (Radics 1863: 83; Radics 1865: 109), sedaj pa je izgubljen.

Na srečo je bila usoda sporedom pasijonskih procesij iz let 1701 (SK, AE 105/6: *Kurtzer Begriff Des Bittern Leyden und Sterben Unfers fieffften Heyland und Erlöfers Jesu Christi*), 1708 (SK, Dolničar, Miscellanea, S II 1/22: *CertaMina Dant VICTorlas. Das ift: Streit bringt Freudt*) in 1713 (SK, Dolničar, Miscellanea V/24: *Kurtzer Begriff Deß bitteren Leyden und Sterben Unfers füffften Heylands und Erlöfers Jesu Christi*) bolj naklonjena. Iz njih izvemo, da sta imeli procesiji leta 1701 in 1708 kar 23 podob, leta 1713 pa jih naštejemo le še 14. Ohranjeni povzetki imajo precej skupnih potez, opazimo pa tudi nekatere bistvene razlike (prim. Škerlj 1973: 47–51). Pri vseh se kot pokroviteljica omenja bratovščina Odrešenika sveta. Ker na tem mestu za podrobnejšo vsebinsko analizo ni dovolj prostora, naj zunanjo podobo procesij pomaga približati preglednica (prim. Romuald 2009: 392–394).

Podoba	<i>Kurtzer Begriff Des Bittern Leyden, 1701</i>	<i>CertaMina Dant VICTorlas, 1708</i>	<i>Kurtzer Begriff Deß bitteren Leyden, 1713</i>
1.	posvetovanje Sv. Trojice o stvarjenju sveta in človeka	Kristus – nebeški orožar – deli orožje svojega bridkega trpljenja	izgon Adama in Eve iz raja
2.	stvarjenje in postavitve človeka v raj	prva od poslednjih reči: smrt	smrt
3.	hudič se odloči pogubiti človeka v raj	druga od poslednjih reči: poslednja sodba (Kristus na mavrici, tj. sodnem prestolu, grozi z večno pogubo)	pekel
4.	kača zapelje prva človeka in jarem Adamovih otrok	tretja od poslednjih reči: pekel	krvavi pot
5.	Perzej in Andromeda kot predpodobi Odrešenika in človeštva	četrti od poslednjih reči: nebesa	stanovitni Job
6.	Kristus na Oljski gori: krvavi pot in angel z napojem srčnosti	sv. Helena in češčenje sv. Križa: klanjajo se mu štirje deli sveta	bičanje

²⁷ »/.../ Proceſſionem illam famosam RR. PP. Capucinatorum« (ARS, SI AS 1073, I/39r, str. 1517v (12. april 1743)).

Podoba	<i>Kurtzer Begriff Des Bittern Leyden, 1701</i>	<i>CertaMina Dant VICtorlas, 1708</i>	<i>Kurtzer Begriff Deß bitteren Leyden, 1713</i>
7.	Judežev izdajalski poljub	Kristus kot novi Adam na Oljski gori poti krvavi pot	prizor iz <i>Visoke pesmi</i> (duša omahuje pred lilijami med trnjem)
8.	Kristusa pripeljejo pred velikega duhovnika	zmagoviti voz rimsko-katoliške vere (nasproti brezbožnosti cerkvene kuge Martina Lutra), ki ga vlečeta preprostost golobov in razumnost kač	kronanje s trnjem
9.	bičanje	bičanje	Pilat in obsodba Kristusa na smrt (Kristus – jagnje, Judje – volkovi)
10.	kronanje s trnjem (nebeške lilije med trnjem)	španski kralj Karel na trdnem stebru sredi razburkanega morja – kot alegorija druge teologalne kreposti, tj. upanja	poslušni Abraham: vzpon na goro in pripravljenost na žrtvovanje Izaka
11.	sramotenje Kristusa: škrlatni plašč, žezlo, trnjeva krona in »glejte človek«	Kristusove rane kot izvir večnega življenja, ki vzbudijo željo po nebeškem	Samson in njegova zadnja zmaga ter smrt: predpoda Kristusa
12.	Kristusa obsodijo na smrt	Kralj Ahasver in Estera, ki je preprečila iztrebljenje Judov – prispodoba zaupanja v moč Kristusovega trpljenja	Kristusa pribijejo na križ
13.	Absalom in njegova smrt: nasprotje Kristusove predanosti Očetu	Kristus vkovan v verige in vržen v ječo (štirje geniji objokujejo brezbožnost Judov)	Kristusa snamejo s križa in ga položijo v materino naročje (žalostna Mati božja)
14.	Kristusa pribijejo na križ; Marija, Janez in Magdalena ga objokujejo	kronanje s trnjem (dva nebeška duhova nežno objokujeta svojega nebeškega glavarja)	božji grob
15.	junaški Samson pred Odrešenikom: les njegovega križa kot voz zmage nad knezi teme in smrti	Davidova zmaga nad Goljatom kot prispodoba tega, da okrepljeni s tremi teologalnimi in štirimi kardinalnimi krepostmi ter z zaupanjem v Božje trpljenje lahko premagamo vsakega sovražnika	
16.	zmagoslavje sv. Križa (zmagoslavni lev Judovega rodu): angel pahne hudiča v prepad	tretja teologalna krepost v srcu zmagoslavnega avstrijskega orla: cesar Jožef I. in španski kralj Karel III. častita Najsvetejši zakrament, ki je vir vseh njunih zmag in oblasti	

Podoba	<i>Kurtzer Begriff Des Bittern Leyden, 1701</i>	<i>CertaMina Dant VICtorlas, 1708</i>	<i>Kurtzer Begriff Deß bitteren Leyden, 1713</i>
17.	primer takšne zmage (ki jo nakaže 16. podoba) je Evstahij, ki lovsko strast zamenja za vero	Orfej, ki s svojo harfo privlači divja gozdna bitja (kot simbol skrivnosti, ki sledi)	
18.	Jožef iz Arimateje s name Kristusa s križa	Kalvarija in Kristus na križu: Mati božja, apostol Janez in Magdalena ga objokujejo	
19.	Kristusa položijo materi v naročje (žalostna Mati božja)	Kristus v materinem naročju (žalostna Mati božja)	
20.	mavrica kot Kristusov sodni prestol in poslednja sodba	Kristus v veličastju zmage nad svetom, hudičem in smrtjo vabi k sebi vse duše: štirje deli sveta ga molijo v ponižnem spoštovanju	
21.	prikaz peklenjskih muk	Vojvodina Kranjska kot nova Noetova barka v varstvu Marije, Morske zvezde, srečno pluje prek valov vladarjev teme	
22.	skrinja zaveze v slovesnem sprevodu	skrinja zaveze v slovesnem sprevodu	
23.	božji grob (v hvaležnem spremstvu bratovščine Odrašenika sveta)	božji grob (bratovščina Odrašenika sveta ga spremlja z baklami)	

Preglednica 2: Podobe ohranjenih kapucinskih pasijonskih procesij v Ljubljani

Največ podobnosti kažeta vsebinska povzetka procesije iz let 1701 in 1713. Druga je za devet podob krajša, od prve se razlikuje predvsem po tem, da je v njej prikaz Kristusovega trpljenja strnjen v pet podob. Najbolj svojska je pasijonska procesija iz leta 1708. Od drugih dveh se razlikuje po tem, da njen tiskani povzetek vsebuje daljši uvod na štirih straneh. Izstopa tudi poudarjanje veličine in vernosti dežele Kranjske, poklon tedaj vladajočima Habsburžanom Jožefu I. ter Karlu III. in hvalnica rimsko-katoliški pravovernosti. Predvidevam, da je bila to leto pasijonska procesija tako skrbno pripravljena in vsebinsko izpopolnjena zaradi 100. obletnice posvetitve kapucinske cerkve v Ljubljani. Takšno obhajanje pomembnih redovnih obletnic je bilo namreč takrat zelo priljubljeno.

Med gradivom, ki se je ohranilo ob kodeksu *Škofjeloškega pasijona* (nekoč je bilo v kodeks vloženo po naključnem vrstnem redu, sedaj pa je shranjeno ločeno od njega, v posebni mapi) in ki smo ga leta 2009 ob pripravi znanstvenokritične izdaje *Škofjeloškega pasijona* naslovili *Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona* (prim. Deželak Trojar 2009: 366–386), sta se ohranili tudi dve povabilni pismi k ljubljanski procesiji. Prvo pismo je napisal pater Ferdinand Ljubljanski (prim. Romuald 2009: 290–293). Ker ni datirano in ker Ferdinandovega življenja ne poznamo

dovolj natančno, je čas nastanka težje določiti. Če si pomagamo z ohranjenim rokopisom njegovih pridig, kamor je dosledno zapisoval, kdaj in kje jih je govoril, se zdi najverjetneje, da je v Ljubljani deloval pred letom 1721 (Ogrin 2014: 94; Benedik 2008b: 209–210). V povabilnem pismu je zapisal, da pasijonske procesije v Ljubljani potekajo že več kot sto let (»Annos jam plusquam centum«). To pomeni, da je pismo nastalo med letoma 1708 in 1713 ali kmalu zatem. Pozornost v pismu zbudi njegova omemba, da so tudi pod njegovo taktirko dodali nekaj novih podob (»et hoc anno inhaerere visum etiam aliquas proponendo figuras«). To nakazuje, da se je v tistem obdobju število podob pri pasijonski procesiji stalno spreminjalo: verjetno so se voditelji procesij morali držati nekaterih stalnih podob, druge pa so lahko prilagodili po svojih željah (Romuald 2009: 290–291, 310). Za tradicijo prirejanja procesij v Ljubljani je izrednega pomena seznam župnij, ki jim je bilo potrebno poslati vabilo. Ohranil se je na hrbtni strani Ferdinandovega povabilnega pisma (Romuald 2009: 292–293, 311). Seznam sestavlja štirinajst imen krajev z dopisanimi številkami, ki najverjetneje označujejo številko dodeljene podo-be pri procesiji (prim. Deželak Trojar 2009: 381–383).

Tudi drugo ohranjeno ljubljansko povabilno pismo je nedatirano, ne poznamo pa niti njegovega avtorja. Izvemo le to, da je bila prva pasijonska procesija v Ljubljani uprizorjena pred sto petimi leti, kar pomeni, da gre za pismo, ki je ljudi vabilo k procesiji v letih 1713–1718 ali kmalu zatem. Dragocena je podrobnost o razsvetljevanju oken, ki potrjuje, da so procesije v Ljubljani prirejali v večernih urah (Romuald 2009: 294–295, 312). Pisec pisma izrazi tudi veliko skrb za primeren red in nemoten potek sprevoda ter poudari spokorniški značaj procesije (prim. Deželak Trojar 2009: 383).

4.2 Kapucinske procesije v Škofji Loki

Prisotnost ljubljanskih povabilnih pisem v rokopisnem kodeksu *Škofjeloškega pasijona* še posebej zgovorno priča o tesni povezanosti in medsebojni soodvisnosti ljubljanske in škofjeloške procesije. Škofjeloška procesija se je gotovo ravnala po zgledu svoje starejše predhodnice v Ljubljani – to lepo nakazuje tudi podobnost vsebinskega povzetka procesije v Ljubljani iz leta 1713 z ohranjenim besedilom *Škofjeloškega pasijona* (prim. Škerlj 1973: 49; Ogrin 2009: 392–393) –, po spletu srečnih okoliščin pa je tudi veliko bolj znana in podrobneje raziskana.

Na osnovi ohranjenega pasijonskega besedila v slovenščini, didaskalij v nemščini in latinščini ter dokumentov, ki so se ohranili ob rokopisnem kodeksu, je bilo mogoče izluščiti prenekatero podrobnost o nastanku, tradiciji prirejanja, zunanjem izgledu in vsebini škofjeloških pasijonskih procesij. Rokopis *Škofjeloškega pasijona* in *Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona* pričajo, da ni šlo za enkraten dogodek na ulicah Škofje Loke, ampak za živ običaj, ki se je tekom let tudi spreminjal (Ogrin 2008: 290–291). Ker so tako vsebina kot okoliščine nastanka ter uprizoritve *Škofjeloškega pasijona* dovolj znane (prim. Ogrin 2008; Ogrin 2009),

se na tem mestu nekoliko pomudimo pri dejstvih, ki dokazujejo postopno oblikovanje tradicije prirejanja spokorne procesije v Škofji Loki in njene začetke postavljajo za nekaj let globlje v preteklost.

Ob rokopisnem kodeksu *Škofjeloškega pasijona* se je do danes ohranilo šest listov, ki se navezujejo na škofjeloško pasijonsko tradicijo. To so štiri povabilna pisma, pismo provinciala Jožefa in fragment *Kristus nese križ*. Najpomembnejši izmed teh sta najstarejši dve povabilni pismi: *Pismo neznanega voditelja loške procesije* iz leta 1713 in *Povabilno pismo patra Romualda* iz leta 1715. Prvo, prvotno nedatirano, ki smo ga zaradi omembe nemirov v škofjeloški okolici povezali s tolminskim kmečkim uporom in datirali v leto 1713, vsebuje namige, na podlagi katerih je mogoče sklepati, da tudi takrat procesija ni bila novost, ampak že ustaljen škofjeloški običaj (Romuald 2009: 270–273, 300–301). Med besedilom pisma in na hrbtni strani le-tega prinaša dva za nas zelo dragocena seznama podob. Drugo, ki ga je 9. aprila 1715 napisal p. Romuald (2009: 274–277, 302–303), pa, čeprav ni locirano, izpričuje obstoj predloge *Škofjeloškega pasijona* že pred letom 1721. Tudi če se pismo nanaša na Romualdovo procesijo v katerem drugem kraju, to njenega vpliva na poznejšo obliko *Škofjeloškega pasijona*, kot ga poznamo iz ohranjenega rokopisnega kodeksa, ne zmanjšuje (prim. Deželak Trojar 2021: 47–56). Če glavnim spoznanjem omenjenih dveh dokumentov pridružimo še preostale štiri liste, postane naša slika še jasnejša. Izlučimo lahko običajen čas začetka procesije (na veliki petek ob štirih popoldne); izvemo podrobnosti o nastopajočih in njihovem zbiranju; ugotovimo, da sta se število podob in njihova zunanja oblika tekom let spreminjala; v ospredju procesij prepoznamo spokorniški vidik; iz ohranjenih seznamov podob in fragmenta *Kristus nese križ* pa lahko sklepamo, da so že pred letom 1721 procesije potekale v slovenskem jeziku ali bile vsaj dvojezične (prim. Deželak Trojar 2021).

Enako kot za začetek škofjeloške pasijonske procesije velja tudi za njen konec: ni ga mogoče natančno časovno zamejiti. Čeprav jo je (kot je zapisano v samostanski kroniki) že leta 1768 v duhu sinode, ki jo istega leta pripravil v Gorici (da bi z njo prenovil versko in moralno življenje nadškofije), odpravil goriški nadškof Karel Mihael Attems (Benedik 2008a: 423) in jo je pozneje doletela še dokončna prepoved s strani cesarja Jožefa II. (27. decembra 1782), ohranjeni viri starološke župnije kažejo, da so jo v Škofji Loki v nekoliko spremenjeni obliki pripravljali tudi še po letu 1768 in 1782 (Štukl 1999: 111–112).

4.3 Kapucinske procesije v drugih slovenskih krajih

Starejši raziskovalci so predvidevali, da so kapucini pasijonske procesije prirejali tudi v Novem mestu (prim. Koblar 1892: 114; Podgoršek 2010: 35), kjer so se naselili leta 1658. Pozneje je bilo to mnenje ovrženo, saj je v seznamu opravil za veliki petek navedena le procesija s križem, ki je bila del obredja, ne pa tudi pasijonska procesija (Benedik 1994: 206). Procesije na veliki petek je mogoče predvideti tudi za samostan v Radgoni, saj se v virih o tamkajšnjem samostanu

omenja posebna lopa za shranjevanje pripomočkov za pasijonske procesije (Martelanc 2016: 194).

Več pričevanj o procesiji se nam je ohranilo za kapucinski samostan v Kranju, ki je bil ustanovljen leta 1640. Čeprav se na prvi pogled zdi, da se nam je o njej ohranilo kar nekaj vesti (Costa 1857: 69–70; Koblar 1892: 114; Mantuani 1916: 31; Žontar 1982: 219; Podgoršek 2010: 35–36), v sebi skriva precej zagonetk. Procesijo v Kranju naj bi uvedla bratovščina rožnega venca, ki je bila ustanovljena leta 1621 in potrjena leta 1650. Podrobnosti prvih let prirejanja procesij niso znane, ne vemo, ali so bili že od vsega začetka del nje tudi kapucini ali so jo pod svoje okrilje vzeli šele pozneje. Pri njenem uprizarjanju so se že kmalu razpale nekatere nepravilnosti (komični prizori s hudiči, postopanje našemljenih hudičev po mestu in popivanje, ki jih je škof Rabatta izpostavil ob svoji vizitaciji leta 1674. Ustanoviteljica procesije pa sčasoma ni bila več kos stroškom. To naj bi bil povod, da so procesijo pod svoje okrilje vzeli kapucini in razvili svoj običajni tip procesije: skupine, ki so se peš, na nosilih ali vozovih premikale po mestnih ulicah, prikazovale posamezne prizore in deklamirale ali pele (Žontar 1982: 219–220). Leta 1857 je bilo odkrito nemško besedilo kranjske pasijonske procesije, ki so jo v Kranju priredili 6. aprila 1730: *Das Leiden unseres Herrn und Heilandes Jesu Christi. Vollständig vorgebracht. N. B. Welches zu Krainburg auf dem öffentlichen Platze den 6. April 1730, als ein schmerzenvolles Tragöd, allen nicht ohne häufigen Thränen ist vorgestellt worden* (Costa 1857: 69; Radics 1863: 82). Ker je to besedilo nemško, se je sklepalo, da so vse pasijonske procesije v Kranju potekale v nemščini. Procesija leta 1730 je obsegala prolog in 15 podob (Podgoršek 2010: 36). Ohranjeno besedilo je bilo pozneje skupaj z drugo dragoceno Costovo zapuščino prodano.

Postopni zaton pasijonske procesije v Kranju se je najbrž začel po letu 1757, ko je vodstvo bratovščine rožnega venca (najbrž na pobudo župnika Janeza Kraškovića, ki procesijam ni bil naklonjen) sklenilo, da se denarja ne sme več trošiti za obleke in opremo procesije. Janzenistična struja duhovščine v Kranju je postajala vse bolj nenaklonjena kapucinom in njihovemu načinu kateheze (procesije, posebne pobožnosti – na primer t. i. porcijunkulski popolni odpustek vsako leto 2. avgusta): da bi več ljudi zahajalo v farno cerkev kot k njim, so morali kapucini vse svoje maše končati že pred 9. uro zjutraj (njihov samostan je bil nato v duhu janzenizma in odlokov cesarja Jožefa II. ukinjen 4. septembra 1786). Janzenizmu naklonjeni kranjski duhovniki so se zavzemali tudi za popolno zatrtje procesij in romanj. Če verjamemo vizitacijskemu poročilu škofa Herbersteina, naj bi jim to v Kranju uspelo že do leta 1771 (Žontar 1982: 242–243). Da vse v zvezi s tem vendarle ni tako črno-belo, kot se zdi na prvi pogled, priča ohranjeni nemški rokopis pasijonske procesije v Kranju, ki je datiran v leto 1771. V naslovu so očitne podobnosti s tisto iz leta 1730: *Schmerzhafte und Zächer volle Vorstellung des bütteren Leydens Jesu Christi. Welche denen Milttleidenden Seelen zu Crainburg auf den öffentlichen Schauplatz den 25. Martii Anno 1771. als ein Schmerzen Volle Tragedi allen nicht ohne häiffigen Zäheren ist vorgestellt worden. Der Prologus oder Anfang wird von zweyen Englen gemacht werden, wie folgt* (NUK, Ms 387).

5 Verske igre v Rušah

Posebno pozornost v tem prispevku namenjam doslej večinoma spregledanemu pojavu verskih iger v Rušah, ki so se razvile v sklopu latinske šole, ki je v tem štajerskem kraju delovala od leta 1645 do 1760 (Glazer 1985: 607). Prva predstava je bila uprizorjena leta 1680, zadnja pa leta 1722, vsako leto so pripravili vsaj eno. Sprva so jih uprizarjali na soboto pred ruško nedeljo (tj. v septembru), nato na samo ruško nedeljo ali pa celo večkrat letno (po letu 1690). Za leta 1691, 1710, 1713, 1719 in 1720 predstave niso zabeležene: morda jih takrat res ni bilo, morda pa so bile, a niso bile omenjene v zapiskih, iz katerih je kronist črpal snov za kroniko. Janko Glazer, ki je iz *Ruške kronike (Notata Rastensia antiquissimis documentis desumpta et varijs fide humana dignis autographis synoptice descripta)* izpisal tista mesta, ki omenjajo igre, je postavil dobre temelje za nadaljnje raziskovanje te tematike (prim. Glazer 1950, Glazer 1985).

Verske igre v Rušah je uvedel župnik Luka Jamnik in nad njimi bdel vse do svoje smrti leta 1698, za njim pa so skrb zanje prevzeli njegovi nasledniki Franc Fabian (1698–1701), Matija Gubanc (1701–1702), nato pa še Štefan (1702–1715), Henrik (1715–1716) in Jakob Jožef Jamnik (1716–1722). Posebne zasluge za uspešnost ruških verskih iger je očitno imel še cerkovnik in organist Jožef Puepacher, ki je poučeval tudi učence osnovnega razreda (Glazer 1985: 613).

Igre so bile namenjene predvsem romarjem, ki so leta 1680 začeli množično romati k ruški Mariji, in sicer na praznik Marijinega imena, ki so ga praznovali na nedeljo po malem šmarnu (po 8. septembru). Temu prazniku se je v večini primerov prilagodila tudi tematika iger, saj so v njih slavili Marijo in poudarjali njeno pomoč ter varstvo (Glazer 1985: 614), po letu 1698 so se mariološkim tematikam pridružile še nekatere druge, opazno je tudi vsebinsko prilagajanje (vsaj naslovov, če ne tudi tematike dram) aktualnim dogodkom (npr. zmaga nad Turki v letih 1683 in 1684). Pri zapisih o igrah vidimo še eno zanimivo podrobnost. Ker so verske igre in ruška nedelja časovno sovpadale z zaključkom šolskega leta, je od leta 1692 dalje vodstvo šole to priložnost izkoristilo tudi za podeljevanje nagrad najboljšim učencem.

Sprva so igre uprizarjali na improviziranem odru iz zelenja na pokopališču; leta 1689 so naredili novega, deloma na pokopališču, deloma izven njega. Že čez štiri leta so ga ponovno razširili. Uspeha iger ne potrjujejo le opisi, kako so jih gledalci sprejeli z ginjenostjo, solzami in pohvalami, ampak tudi bogati prihodki, ki so se zaradi njih in darežljivosti romarjev stekali v cerkveno blagajno (Glazer 1985: 615).

Dejstvo, da so bile predstave namenjene predvsem romarjem, naredi vprašanje jezika predstav še toliko bolj ključno. Če sklepamo po romarskem občinstvu, se zdi najverjetnejša raba slovenščine (in morda tudi nemščine). Če pa je bil namen iger tudi vaja v nastopanju v latinščini, moramo v jezikovni spekter ruške verske

dramatike vključiti tudi latinščino. Jezik predstav v zapisih navadno ni opredeljen, zato končnega odgovora na to vprašanje v kroniki ne moremo najti. Jezikovno vprašanje je izpostavljeno le pri deklamaciji leta 1700, ki so jo ob obletnici posvetitve cerkve najprej izvedli v nemščini, za uprizoritev na soboto pred ruško nedeljo pa so jo prevedli v slovenščino (Glazer 1985: 610). Ta primer potrjuje sklepanje, da bi bil domet ruških iger brez (so)uporabe slovenščine precej skromen. Slovenščina je v njih gotovo igrala pomembno vlogo – kolikšen pa je bil njen dejanski delež, pa lahko za zdaj le ugibamo.

Zapisi v *Ruški kroniki* so kratki, a kljub temu zelo povedni. Informacije, ki jih prinašajo, še zdaleč niso izčrpane in si zaslužijo podrobnejšo pozornost. Presemetljivo je dejstvo, da so se igre v ruškem okolju hitro prijele in se že po desetih letih tako razmahnile, da jih niso prirejali le ob ruški nedelji, ampak tudi do trikrat letno. Pomenljive so omembe predstavnikov benediktincev in kapucinov, ki so dejavno sodelovali pri sooblikovanju iger. Leta 1700 se kot avtor deklamacije v počastitev obletnice posvetitve ruške cerkve omenja benediktinec p. Egidij (Glazer 1985: 610), tudi predstavo leta 1706 je sooblikoval njegov sobrat, p. Sigefrid, profes šentpavelskega samostana na Koroškem (Glazer 1985: 611). Benediktince srečamo tudi med dobrotniki, ki so prispevali denar za nagrade najboljšim učencem; leta 1716 je to bil p. Ernest Schrottenpach (Glazer 1985: 612). Tesna povezava z benediktinci najverjetneje izhaja predvsem iz fevdalne podrejenosti župnije Ruše benediktinskemu samostanu v Šentpavlu na Koroškem, svoje pa so prispevale tudi benediktinske šolske igre, ki so cvetele v tem obdobju (Glazer 1985: 613). Slikovit je opis priprav gledališke predstave leta 1709, pri kateri je sodeloval kapucin p. German. Čeprav je župnik nasprotoval, je na vsak način v igri želel prikazati pekel, pri tem si je z ognjem grdo poškodoval oko, brado in obraz. Njegovo hitro ozdravitev so pripisali molitvi k čudodelni Devici (Glazer 1985: 612). Ta zapis posredno kaže, da so pri ruških verskih igrah očitno občasno sodelovali tudi kapucini iz katerega od bližnjih samostanov. Ureditev ruške šole, pripravljane šolskih predstav in podeljevanje nagrad najboljšim učencem močno spominja na ureditev jezuitskih gimnazij (Glazer 1985: 613). Možnost jezuitskega vpliva nakazujejo tudi naslovi nekaterih predstav: dramske predstave o Florindi (»brevis declamatio de Florinda a Jesulo conversa«, 1702), Viljemu Akvitanskem (»Comoedia de Guilielmo Aquitaniae Duce«, 1707) in Janezu Nepomuku (»actus Comicus de S. Joanne Nepomuceno«) (Glazer 1985: 611–612) so pred tem igrali tudi v jezuitskem kolegiju v Ljubljani (SK, Dolničar, Miscellanea, S II 3/16: *Kindliche Trey In FLORINDA Spanischer Infantin* (1693); III/29: *Vngebroschene Geheimis-Treu In Heiligen JOANNES Von NEPOMUCK* (1708); HACL, str. 131: *Gulielmus Aquitaniae dux* (1641)).

6 Zaključek: sledovi verskih iger v drugih slovenskih krajih

Sledov pasijonskih procesij in drugih verskih iger na ozemlju historičnih slovenskih dežel je še veliko. Na tem mestu naj jih le na kratko omenimo in tako

nakažemo možne smeri poglobljene raziskave v prihodnosti. Peter Hicinger je v svojih zapisih ohranil spomin na pasijonsko procesijo v slovenščini, ki je potekala v Trziču (Podgoršek 2010: 37–38). V katero leto segajo njeni začetki, ne vemo, gotovo pa so jo uprizarjali še na prehodu 18. v 19. stoletje (Hicinger 1859: 73–74). Po letu 1790 se je posebna pasijonska igra razvila v Loki pri Zidanem Mostu, ki jo je podrobneje opisal Avguštin Stegenšek, in v Marija Gradcu pri Laškem, kjer so se v sprevedu od Laškega do Marija Gradca zvrstile postaje križevega pota, vse pa se je zaključilo s slovesno sveto mašo in pridigo (Podgoršek 2010: 28–30). Pasijonska procesija na veliki petek se je vila tudi po ulicah Kamnika, začela se je v župnijski cerkvi, od tam zavila na špitalsko ulico, prečkala trg in se usmerila na glavno cesto (Lavrič 2016: 13).

Vse kaže, da je tudi mesto Ptuj v začetku 18. stoletja imelo svojo pasijonsko procesijo. Vsebinski povzetek procesije iz leta 1722 je bil natisnjen v Gradcu in se nam je ohranil v tamkajšnji Štajerski deželni knjižnici: *PAX REDEMPTORIS IESU CHRISTI INCARNATI, ET PASSI. Oder Der erwünschte Frieden nach erhebten Streit durch den Fall deß Adams Zwischen Fleisch und Geist deß Menschens / Durch Das bittere Leyden und Sterben unfers HERRN IESU CHRISTI erworben* (Steiermärkische Landesbibliothek, A 513555 I). Napisan je v nemščini in prinaša opis šestih podob. Procesijo na veliki petek je priredila mestna skupnost. Glede na to, da so v njeni bližini delovali kapucini, verjetno tudi njihov vpliv ni ostal zanemarljiv. Procesija se je začela v župnijski cerkvi in se nato verjetno usmerila po mestnih ulicah. Na naslovnici je še en zanimiv podatek, ki kaže, da procesija ni bila enkratni pojav, ampak je bila na Ptuj uprizorjena najmanj trikrat (»zum drittenmahl vorgefettet / Im Jahr 1722«).

Pričujoča raziskava o duhovni dramatikii na Slovenskem je prinesla še eno zanimivo spoznanje, in sicer da so tudi ljubljanske uršulinke svojo pedagoško dejavnost popestrile s priložnostnimi dramskimi vložki. V Semeniški knjižnici v Ljubljani se je ohranil rokopisni vsebinski povzetek dramske igre z naslovom *Kleins Spil* (SK, Dolničar, Miscellanea, S II 4/43), ki so jo pri uršulinkah uprizorili 24. maja 1712 (Steska 1901: 167; Škerlj 1973: 103). Janez Gregor Dolničar v *Annales urbis Labacensis* omeni, da se je uprizoritve udeležilo visoko plemstvo, med katerim še posebej izpostavi kneginjo Auersperg (Steska 1901: 167). Predvidevam, da so uršulinke s to igro slovesno obeležile deseto obletnico svojega delovanja v Ljubljani.

Čeprav je bil prvotni namen raziskave povzemanje že znanih dejstev o verski dramatikii na Slovenskem, se je ob odkritju velikega števila novih arhivskih virov postopoma precej razširila. Vsega novo odkritega gradiva v vrstice tega prispevka ni bilo mogoče vključiti, upam pa, da mi je uspelo na enem mestu zbrati vse bistveno in tako nakazati možne smeri raziskave v prihodnosti. Najpomembnejše se mi zdi spoznanje, da je bila verska dramatika na Slovenskem veliko bolj enovit pojav, kot se nam je zdelo doslej. Vidimo lahko, da se ni omejevala na posamezne redove, župnije in mesta, ampak je bila tesno povezan, živ in razvijajoč se organizem, ki

je sledil duhu časa in se spretno prilagajal razmeram. Zgovorna dokaza te prilagodljivosti sta poznejši besedili Kapelskega (*Komedija od Kristusoviga trplinja*) in Drabosnjakovega pasijona (*Komedija od celiga grenkiga terplenja ino smrti Jezusa Kristusa našiga lubiga Gospuda*).

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 1073: Zbirka rokopisov, 13. stol.–1941:

I/31r: Diarium praefecturae scholarum in Archiducali collegio Societatis Iesu (1651–1718).

I/39r: Diarium p. ministri (1737–1753).

Dalmatin, Jurij, 1584: *Biblia*. Wittenberg (vir: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: <https://fran.si/korpus16/Knjiga/58/biblia?stran=1>).

Dalmatin, Jurij, 1576: *PASSION TV IE, BRITKV TERPLENE, INV TVDI Tu zhaftitu od fmrti vftaiene, inu vNebu hoiene, Nashiga GOSPVDI Iesufa Criftufa*. Ljubljana (vir: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: https://fran.si/korpus16/Knjiga/31/passion_tu_ie?stran=1).

HACL – Baraga, France (ur.), 2002: *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove.

HACL – Kiauta, Marija (prev.), 2003: *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove.

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienarchiv Auersperg:

AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-81: Elias Jezabellem fugiens, et Pane subcinericio refectus, 1654.

AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-83: Parabola Filij Regis pro Seruo Laesae Maiestatis morientis Id est CHRISTVS Pro Peccatore Crucifixus, 1654.

AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-101: Christus patiens rex dolorum, 1655.

AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-76: Maximilianus Austriacus Seu Refugium ad Orbem Eucharisticum, 1656.

AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-105: Documentum mansuetudinis Christianæ. Seu Joannes Gualbertus Eques Florentinus, 1658.

HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-100: Ionathas In montibus Gelbœe telis confosus & à Davide amicorum unico defletus, 1659.

HHStA, AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-99: Duellum Solem inter Æftuantem & Amorem Eucharificum, 1659.

AT-OeStA/HHStA SB Auersperg XXVII-90-87: Panis Austrius poli vindictas mitigans, 1672.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica:

Ms 387: Schmerzhaftte und Zächer volle Vorstellung des bütteren Leydens Jesu Christi. Welche denen Milttleidenden Seelen zu Crainburg auf den öffentlichen Schauplatz den 25. Martii Anno 1771.

Ms 1544 (ACL): Annua Collegii Labacensis 1722–1773.

R Ms 2056: Varia statum politicum, judiciale, et oeconomicum Carnioliae concernentia, 1679.

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek:

- Cod. 12100, LA 1705, str. 13v.
- Cod. 12109, LA 1715, str. 27r.
- Cod. 12112, LA 1718, str. 16.
- Cod. 12218, LA 1638, str. 295v.

Trubar, Primož: *Catechismus sdveima islagama*. Tübingen, 1575 (vir: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja: https://fran.si/korpus16/Knjiga/29/catehismvs_sdveima_islagama?stran=1).

SK – Semeniška knjižnica Ljubljana:

AE 105/6: Kurtzer Begriff Des Bittern Leyden und Sterben Unfers fielfiften Heyland und Erlöfers Jesu Christi (1701).

Janez Gregor Dolničar, Miscellanea, S II:

- 1/22: CertaMIna Dant VICtorlas. Das ift: Streit bringt Freudt, 1708.
- 1/23: Krafft vnd Würckung Des bitteren Leyden vnd Sterben JESU CHRISTI, 1680.
- 1/24: Das Creutz-Zeichen Deß Leydenden JESV CHRISTI, 1683.
- 1/25: Danckbare Erinerung Der fo wunderbarlichen Befchützung von Peft / Hunger / vnd Krieg, 1684.
- 1/26: Vngerechte Vrtheils-Verfaffung Wider die Vnfschuld Bey dreyen Gerichts-Stellen abgehandlet, 1685.
- 1/27: Der Todt aller Menschhen Obfiger, 1686.
- 1/28: Das Leyden Chrifti ein Lebenschildt der Sünder, 1687.
- 1/29: Christi patientis lucta, victoria, triumphus, requies, 1688.
- 1/30: Christus per humilitatem, vulnera, & Mortem Succumbens, 1692.
- 1/31: Christus per humilitatem, vulnera, & Mortem Succumbens, 1692.
- 1/32: Chriftus der Leydende Wahre Zuflucht der Betrangten Chriftenheit, 1693.
- 1/33: Heilige Vergftaltung Deß Sünden-Hertzen, 1694.
- 1/34: Neue Außrüftung Wieder die feindliche Porten verhilff deß H. Creutzes, 1695.
- 2/8: Fronleichnams Verehrung Der Oefterreicher Schirmschildt, Oder FERDINAND Der dritte Römifcher König, durch feine gegen feinen in Brod vergestalteten Gott gepflogene Andacht feinen Nachkömmlingen vorfehend, 1678.
- 3/16: Kindliche Trey In FLORINDA Spanifcher Infantin, 1693.
- 3/29: Vngebrochene Geheims-Treu In Heiligen JOANNES Von NEPOMUCK, 1708.
- 4/43: Kleins Spil, 1712.
- 5/24: Kurtzer Begriff Deß bitteren Leyden und Sterben Unfers füffiften Heylands und Erlöfers Jesu Christi, 1713.

Steiermärkische Landesbibliothek (Grade):

A 513555 I: PAX REDEMPTORIS IESV CHRISTI INCARNATI, ET PASSI. Oder Der erwünfchte Frieden nach erhebben Streit durch den Fall deß Adams Zwifchen Fleisch und Geist deß Menschens / Durch Das bittere Leyden und Sterben unfers HERRN IESU CHRISTI erworben, 1722.

Valvasor, Janez Vajkard, 1689: *Die Ehre des Herzogthums Crain*, 3. zv., 11. knj. Nürnberg.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Benedik, Metod, 1994: Kapucini v Novem mestu. *Zgodovinski časopis* 48/2. 195–216.

Benedik, Metod, 2006: Izhodišča Škofjeloškega pasijona. *Katalog Potujoče razstave Škofjeloški pasijon*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka. 25–35.

Benedik, Metod, 2008a: Škofjeloški pasijon 1713 – 1715 – 1721 – 1999 – 2000. Valenčič, Rafko idr. (ur.): *Liturgia Theologia prima: zbornik ob 80-letnici profesorja Marijana Smolika*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, Založba Družina. 415–429.

Benedik, Metod, 2008b: *Kapucinski samostan s cerkvijo Sv. Ane Škofja Loka*. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Škofja Loka: Kapucinski samostan.

Costa, Etbin Henrik, 1857: Befehsprach »ein Paffions-Schaufpiel in Krain«. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 12/5. 69–70.

Dalmatin, Jurij, 2014: Pasijonska pesnitev. *Pasijonski doneski* 9. 9–71.

Deželak Trojar, Monika, 2009: Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona. Ogrin, Matija (ur.): *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon*. Celje in Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba. 366–386.

Deželak Trojar, Monika, 2020: Jezuitska dramatika in gledališče na Slovenskem. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 167–182.

Deželak Trojar, Monika, 2021: Listi ob kodeksu Škofjeloškega pasijona: znanilci tradicije škofjeloške pasijonske procesije. *Pasijonski doneski* 16. 43–64.

Dimitz, August, 1862: Historische Notizen aus den im Museal-Archive aufbewahrten Kalendarern des Bischofes Th. Chrön. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 17/12. 99–109.

Dimitz, August, 1875: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. Dritter Theil (1564–1657). Laibach: Druck und Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

Dimitz, August, 1876: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf Kulturentwicklung*. Vierter Theil (1657–1813). Laibach: Druck und Verlag von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.

Dolinar, France M., 2003: Spremna beseda. Baraga, France (ur.): *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove. 9–11.

Drozd, Kurt Wolfgang, 1965: *Schul- und Ordentheater am Collegium S. J. Klagenfurt (1604–1773)*. Klagenfurt: Landesmuseum für Kärnten.

Florjančič, Alojzij Pavel, 2014: Dalmatinov Pasijon 1576. *Pasijonski doneski* 9. 89–93.

Glazer, Janko 1950: Verske igre v Rušah. *Slavistična revija* 3/1–2. 166–172.

Glazer, Janko, 1985: Verske igre v Rušah. *Ruška kronika*. Ruše: Krajevna skupnost. 607–617.

Grafenauer, Ivan, 1980: *Literarno-zgodovinski spisi*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Grošelj, Nada, 2004: Two 17th century Jesuit plays in Ljubljana inspired by English literature. *Acta neophilologica* 37/1–2. 61–71.
- Hicinger, Peter, 1859: Nekdanja pasijonska procesija. *Zgodnja Danica* 12/10. 73–74.
- Koruza, Jože, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Kreft, Bratko, 1967: Prvi slovenski dialog in prizor. Mahnič, Mirko, Moravec, Dušan (ur.): *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, tretja knjiga, 10: ob stoletnici dramatičnega društva. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. 92–116.
- Kuret, Niko, 1958: Ljubljanska igra o paradizu in njen evropski okvir: za 300-letnico »prve« slovenske igre. *Razprave. [Razred 2], Razred za filološke in literarne vede* (separat). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 1–50.
- Kuret, Niko, 1981: *Duhovna drama*. Ljubljana: Državna založba Slovenije (Literarni leksikon 13).
- Kühnel, Jürgen, 1990: Geistliches Spiel. *Metzler Literatur Lexikon* (2. Auflage). Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. 171.
- Lavrič, Ana, 2016: Kamniške bratovščine in njihova povezava s freskami pri Sv. Primožu in v župnijski cerkvi na Šutni. *Arhivi* 39/1. 9–25.
- Mantuani, Josip, 1916: Pasijonska procesija v Loki. *Carniola* VII. 222–232.
- Martelanc, Tanja, 2016: *Kapucinska arhitektura v slovenskem etničnem prostoru do nastanka Ilirskih provinc*. Maribor: doktorska disertacija.
- Metz, Detlef, 2013: *Das protestantische Drama. Evangelisches geistliches Theater in der Reformationszeit und im konfessionellen Zeitalter*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag.
- Ogrin, Matija, 2008: Vprašanja tradicije Škofjeloškega pasijona: ekdotična perspektiva. *Slavistična revija* 56/3. 289–304.
- Ogrin, Matija, 2009: Tradicija in datacija Škofjeloškega pasijona. Ogrin, Matija (ur.): *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon*. Celje in Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba. 343–365.
- Ogrin, Matija, 2014: Pridiga p. Ferdinanda Ljubljanskega na veliki petek 1722 v Škofji Loki. *Pasijonski doneski* 9. 94–108.
- Ogrin, Matija, 2016: Kodikološki opis rokopisa in besedilno izročilo pasijona. Prunč, Erich in Ogrin, Matija (ur.): *Kapelski pasijon*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Mohorjeva družba. 457–507.
- Ogrin, Matija, 2019: *Slovensko slovstveno izročilo: drobci slovenskega slovstva, izročeni v rokopisih*. Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- Podgoršek, Robert, 2010: O pasijonskih igrah in procesijah na Slovenskem. *Pasijonski doneski* 5. 13–52.
- Popit, Ilja, 2010: Pasijoni pri nas že pred letom 1584. *Pasijonski doneski* 5. 57–66.
- Prunč, Erich, 2016: Zgodovinske in literarne prvine Kapelskega pasijona. Prunč, Erich in Ogrin, Matija (ur.): *Kapelski pasijon*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Mohorjeva družba, 2016. 231–455.
- Radics, Peter, 1863: Aelteste Geschichte des Laibacher Theaters. *Blätter aus Krain* 7/21 (23. Mai 1863). 82–84.
- Radics, Peter, 1865: *Der verirrte Soldat oder: Des Glück's Probirstein*. Agram: F. Suppan.

- Renk, Herta-Elisabeth, 1990: *Sacra rappresentazione*. *Metzler Literatur Lexikon* (2. Auflage). Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. 404.
- Reske, Gisela, 1990: *Auto sacramental*. *Metzler Literatur Lexikon* (2. Auflage). Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. 35–36.
- Romuald, Oče, 2009: *Škofjeloški pasijon*. Ogrin, Matija (ur.): *Oče Romuald: Škofjeloški pasijon*. Celje in Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- Smolik, Marijan, 1960: Glasbeno življenje v baročni Ljubljani. *Kronika* 8/3. 183–193.
- Smolik, Marijan, 2008: Bogoslužni obredi in knjige ob posvetitvi. Benedik, Metod (ur.): *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707*. Ljubljana in Celje: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, Društvo Mohorjeva družba. 116–122.
- Steska, Viktor, 1901: Dolničarjeva ljubljanska kronika. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 11/5–6. 141–186.
- Szarota, Elida Maria, 1979: *Das Jesuitendrama in deutschen Sprachgebiet. Eine Periochen-Edition. Texte und Kommentare. Bd. 1: Vita Humana und Transzendenz*. München: Wilhelm Fink.
- Škerlj, Stanko, 1967: O jezuitskem gledališču v Ljubljani. Mahnič, Mirko in Moravec, Dušan (ur.): *Dokumenti Slovenskega gledališkega muzeja*, tretja knjiga, 10: ob stoletnici dramatičnega društva. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. 146–198.
- Škerlj, Stanko, 1973: *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*. Ljubljana: SAZU.
- Štukl, France, 1999: Drobižki k Škofjeloškemu pasijonu. *Loški Razgledi*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka. 105–114.
- Ušeničnik, Franc, 1924: Obrednik oglejske cerkve v ljubljanski škofiji. *Bogoslovni vestnik* 4/1–2. 1–35, 97–127.
- Vidmar, Luka, 2020: Od prevajanja Molièra in Metastasia do uprizarjanja Micke in Matička: dolgo porajanje slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo* 65/3–4. 183–200.
- Visočnik, Julijana, 2010: Hrenova pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani. *Studia mythologica Slavica* 13. 59–74.
- Žontar, Josip, 1982: *Zgodovina mesta Kranja*. Kranj: Skupščina občine.

The Origins and Flourishing of Spiritual Drama in the Early Modern Period in the Slovenian Lands

The article deals with the beginnings of religious drama and the main features of its development in Europe up to the early modern period. It highlights the first examples of religious drama in the territory of the historical Slovenian lands and their periphery (a play about the life of Christ in Cividale in 1298 and 1304, a fragment of an Easter hymn from the monastery of Stična, Passion plays of the sixteenth century, a Protestant school theatre in Ljubljana). The focus is on Jesuit and Capuchin processions and religious plays, ranging from Passion and Penitential processions to Corpus Christi processions and religious plays on other feast days of the church year. The interesting phenomenon of religious plays in Ruše is also presented, along with some other Passion plays and processions attested to in sources in the wider Slovenian area, including some previously unknown drama fragments.

Key words: religious drama, religious play, procession, historical Slovenian lands, early modern period, Protestants, Jesuits, Capuchins